

ODGOVORNOST PRINCIPALA ZA UGOVORNE OBVEZE INSTITORA

Prof. dr. sc. Mirela Šarac *

UDK 34 (37)

347.552

Izvorni znanstveni rad

Primljeno: prosinac 2005.

Za obveze iz ugovora koje poslovođa radnje (institor) zaključi u okviru praepositio institoria vlasnik radnje (principal) preuzima punu odgovornost (in solidum) na temelju poslovodstvene tužbe (actio institoria). Osnova je principalove odgovornosti u praepositio institoria, neformalnom aktu kojim dominus prema trećima očituje volju o preuzimanju odgovornosti za obveze iz poslova zaključenih posredstvom poslovođe. Da bi osigurao principalovu odgovornost, poslovođin suugovaratelj mora biti upoznat sa svim bitnim okolnostima koje su pratile zaključenje ugovora, pa tako i s činjenicom da institor sklapa posao za drugoga. Autorica u članku analizira sporna pitanja vezana za pojam, osobno-pravni status i djelatnost institora, značajke praepositio institoria te najvažnije slučajeve odgovornosti principala na temelju actio institoria.

Ključne riječi: actio institoria, praepositio institoria, actiones adiecticiae qualitatis, odgovornost in solidum, rimsko pravo

I. UVOD

Nakon konstituiranja suodgovornosti koju ima *exercitor* za obveze iz pravnih poslova koje zaključi njegov kapetan na moru, ustanovljena je, putem poslovodstvene tužbe (*actio institoria*)¹ i sukladna odgovornost vlasnika radnje - principala,

* Dr. sc. Mirela Šarac, profesorica Pravnog fakulteta Sveučilišta u Splitu, Domovinskog rata 8, Split

¹ Osnovni izvori i literatura o *actio institoria*: G. 4.71; D. 14.3; PS. 2.8; I. 4.7; C. 4.25; Lenel, *Das Edictum Perpetuum*, Leipzig 1927., 258; Costa, *Le azioni "exercitoria" ed "institoria"*, Parma, 1891.; Buckland, *The Roman Law of Slavery. The Condition of*

iz poslova koje njegov ovlaštenik sklopi u kopnenoj trgovini. Na taj je način trećoj ugovornoj strani pružena dodatna sigurnost (institorov suugovaratelj mogao je neposredno iz ugovora tužiti institora ako je to bilo moguće s obzirom na njegov status) jer joj je omogućeno legalno pravno sredstvo kojim je mogla naplatiti svoju tražbinu (institorovom poslovnom partneru bilo je svakako puno sigurnije i isplativije tužiti dominusa nego institora). U literaturi je sporno pitanje adjekticijske odgovornosti principala. Premda većina znanstvenika adjekticijski karakter principalove odgovornosti smatra nedvojbenim,² u novijoj literaturi javljaju se mišljenja koja osporavaju "dodatni" karakter poslovodstvene tužbe s obrazloženjem da je *actio institoria* bila usmjerena prvenstveno protiv principala³ kao nositelja gospodarske djelatnosti koja je povlačila njegovu osobnu odgovornost. Osim toga, sporno je pitanje osobnopravnog statusa institora,⁴

the Slave in Private Law from Augustus to Justinian, Cambridge, 1908.; Fabricius, *Der gewaltfreie institor im klassischen römischen Recht*, Würzburg, 1926.; Huvelin, *Études d'histoire du droit commercial romain (histoire externe - droit maritime)*, Paris, 1929.; Valiño, *Las "actiones adiecticiae qualitatis" y sus relaciones básicas en derecho romano*, AHDE 37 (1967), 337.; isti, *Las relaciones básicas de las acciones adiecticias*, AHDE 38 (1968), 377.; Longo, "Actio exercitoria - actio institoria, actio quasi institoria, Studi Scherillo, II, Milano, 1972., 581; Claus, *Gewillkürte Stellvertretung im Römischen Privatrecht*, Berlin, 1973.; Hamza, *Zur Frage der gewillkürten Stellvertretung im klassischen römischen Recht*, *Annales Universitatis Scientiarum Budapestinensis - Sectio Juridica* 21 (1979), 19; isti, *Aspetti della rappresentanza negoziale in diritto romano*, *Index* 9 (1980), 193; Visky, *L'affranchi comme "institor"*, *BIDR* 83 (1980), 207; Just, *Ansätze zur Anscheinsvollmacht im römischen Recht*. D. 14,3,19,3; 14,5,8: ein Beispiel spätklassischer Rechtspraxis, *Festschrift für K.H. Neumayer zum 65. Geburtstag*, Baden-Baden, 1985., 355; Kirschenbaum, *Sons, Slaves and Freedmen in Roman Commerce*, Jerusalem/Washington, D.C. 1987.; Chiusi, *Landwirtschaftliche Tätigkeit und actio institoria*, *ZSS* 108 (1991), 154; Aubert, *Business Managers in Ancient Rome. A Social and Economic Study of Institores 200 B.C. - A.D. 250*, Leiden/New York/Köln, 1994.; Wacke, *Die adjektizischen Klagen im Überblick*, *ZSS* 111 (1994), 280; Miceli, *Sulla struttura formulare delle "actiones adiecticiae qualitatis"*, Torino, 2001.

² Aubert, n. dj., 53; Kirschenbaum, n. dj., 113; Hamza, *Ann. Budapest* 21, 22; Schloßman, *Die Lehre von der Stellvertretung, insbesondere bei obligatorischen Verträgen II*, Leipzig, 1902., 223.

³ Miceli, n. dj., 227.

⁴ Pravnički izvori sadržavaju izravne dokaze da je za institora mogao biti postavljen tuđi rob ili oslobođenik (D.14.3.11.8; D.14.3.12; D.14.3.17.1; D.14.3.19.1; D.14.3.20; D.26.7.37.1), kao i slobodna osoba (D.14.3.1), često nižeg društvenog položaja i ugleda. V. Hamza, n. dj., 31; Rabel, *Ein Ruhmesblatt Papinians*. *Festschrift für Ernst Zitel-*

a u vezi s tim javlja se i dvojba je li *actio institoria* u republikansko vrijeme bila ograničena samo na obveze podčinjenog institora ili se ona od svoga nastanka odnosila i na slobodnog poslovođu. S obzirom na to, sporna je i sama osnova principalove odgovornosti. Dok jedni temelj principalove odgovornosti vide u odnosu vlasti i podčinjenosti, drugi smatraju da principal preuzima punu odgovornost za obveze iz poslova svog namještenika putem *praepositio institoria*, aktom postavljenja poslovođe kojim očituje volju prema trećima o svojoj suodgovornosti.⁵ Posebice je važan problem je li poslovođin suogovaratelj morao biti obaviješten o činjenici da zaključuje posao s tuđim namještenikom, tj. je li morao znati da *institor* ugovara u ime principala.⁶

mann, München, 1913., 7; Angelini, Osservazioni in tema di creazione dell' "actio ad exemplum institoriae", BIDR 71 (1968), 234; Watson, Slavery and the development of Roman private law, BIDR 90 (1987), 110. Suprotno misli Fabricius, n. dj., 26-27. Talamanca, Istituzioni di diritto romano I, Milano, 1989., koji smatra da se *actio institoria* mogla upotrijebiti od početka principata u slučaju institora koji nije bio podređen vlasti principala.

⁵ Fabricius, n. dj., 11-12, smatra da je temelj principalove suodgovornosti u odnosu vlasti i podčinjenosti te da je *actio institoria* proširena na slobodne *institores* tek u klasičnom pravu, u vrijeme Julijana. Slično i Di Porto, Impresa collettiva e schiavo "manager" in Roma antica, Milano, 1984., 24, 37-42, koji ističe da se *actio institoria* počela primjenjivati na slobodnog institora tek sredinom II. stoljeća. Suprotno misle Kaser, Das römische Privatrecht, München, 1971., 605, 608, n. 27; Rabel, n. dj., 9; Jörs/Kunkel, Römisches Privatrecht, Berlin, 1949., 268, n. 2; Wacke, n. dj., 297; Watson, The Law of Obligations in the Later Roman Republic, Oxford, 1965., 192, n. 1; Wunner, Contractus: Sein Wortgebrauch und Willensgehalt im klassischen römischen Recht, Köln/Graz, 1964., 110; Hamza, n. dj., 30, koji osnovu principalove odgovornosti vide u ovlasti (*praepositio*) koja proistječe iz principalove volje ističući da je *actio institoria* potpuno neovisna o odnosu podčinjenosti te da svoj nastanak duguje posebnim potrebama pravnog prometa. Costa, n. dj., 36, 45, i Pernice, Marcus Antistius Labeo, I, Halle, 1878., 110, potvrđuju u načelu odnos podčinjenosti, ističući da je temelj adjektivijske odgovornosti ipak sadržan u *praepositio*, kao aktu principalove volje.

⁶ Mitteis, Die Lehre von der Stellvertretung nach römischem Recht, Wien, 1885., 25-32, smatra nužnim da je institorov suogovaratelj morao biti upoznat s činjenicom da institor sklapa pravni posao za drugoga; sl. Karlowa, Römische Rechtsgeschichte II, Leipzig, 1901., 1128; Pugliese, In tema di "actio exercitoria", Labeo 3 (1957), 311. Suprotno smatraju Mandry, Das gemeine Familiengüterrecht II, Tübingen, 1876., 600; Elsässer, Ueber die institorische Klage, Tübingen, 1875., 17; Schloßmann, Das Kontrahieren mit offener Vollmacht, Kiel/Leipzig, 1892., 219; Jörs/Kunkel, n. dj., 268, n. 3; Visky, n. dj., 217-218.

II. INSTITOR

1. Sve življi gospodarski i trgovinski odnosi u razdoblju nakon Drugog punskog rata⁷ potaknuli su pretora na donošenje edikta⁸ kojim je omogućeno da vlasnik radnje, koji je postavio poslovođu (*institor*) za upravljanje radnjom,⁹

⁷ Riccobono, Lineamenti della dottrina della rappresentanza diretta in Diritto Romano, Annali del Sem. Giur. di Palermo 14, Cortona, 1930., 394; Albertario, Istituti commerciali del diritto romano, Atti dell'Istituto nazionale delle Assicurazioni 6, Roma, 1934., 8.

⁸ Lenel, n. dj., 258.

⁹ D.14.3.3 (*Ulp. 28 ad ed.*): *Institor appellatus est ex eo, quod negotio gerendo instet: nec multum facit, tabernae sit praepositus an cuilibet alii negotiationi.* Poslovođom se naziva onaj koji se bavi upravljanjem radnjom, i nije bitno je li postavljen za upravljanje dućanom ili bilo kojom drugom radnjom.) Iz teksta je očito da se terminom *institor* nije označavao samo *praepositus tabernae*, nego da se Ulpijan koristi širim pojmom, slično kao *Labeo* i *Servius* koji institora nisu ograničavali samo na rukovođenje tabernom ili sklapanje kupoprodaje (D.14.3.5.1-2; D.14.3.5.8-9). Moguće je da se *Paulus* koristio užim pojmom institora ograničavajući ga na poslove kupoprodaje, koja nije bila vezana za konkretno mjesto (D.14.3.18). U nepravničkoj literaturi institorom se najčešće označava onaj koji se bavi prodajom robe, bilo u okviru jedne *taberna* bilo izvan nje (Cic. Phil. 2.97; Liv. 22.25.19; 26.16.8; Sen. benef. 6.38.3; epist. 42.8, 56.2; Ov. ars am. 1.421), ili bilo kojom trgovinskom djelatnošću (Mart. 7.61.9; Quint. inst. 8.3.12) (nav. prema: Chiusi, n. dj., 158, n. 4). *Institor* je mogao biti postavljen za kupnju ili prodaju (npr. žita, D.14.3.5.1, ulja ili kruha, platna ili odjeće, stoke ili čak i robova, (D.14.3.17pr.); kupoprodajna djelatnost, općenitije rečeno, odnosila se na posredovanje u razmjeni dobara i često je organizirana u formi *taberna instructa* i obavljala se kontinuirano (D.14.3.5.12-15); financijska djelatnost očitovala se u rukovođenju bankarskim poduzećima i posredovanju u cirkuliranju novca (*praepositio ad mensam; apud mensam pecuniis accipiendis; pecuniis faenerandis*, D.14.3.5.2-3); poslovođa je mogao biti namješten za upravljanje kućom za iznajmljivanje (D.14.3.5.1), za pružanje obrtničkih usluga (npr. u građevinarstvu, *redemptura*), za čišćenje odjeće (*fullones, sarcinatores*, D.14.3.5.2 i 6), za čuvara staja i iznajmljivanje tovarne stoke (*muliones*, D.14.3.5.5-6; D.4.9.1.5), za gostioničara (*stabula*, D.14.3.5.7) te za zastupnika pogrebnog poduzeća (D.14.3.5.8). Institori koji su obavljali posao putujući i seleći se (bez stalnog poslovnog mjesta, *sine loco*) nazivali su se *circitores* (D.14.3.5.4; D.14.3.4). Na osnovi navedenoga može se zaključiti da je područje djelovanja institora izvorno bilo prilično ograničeno, najvjerojatnije na kupoprodajnu djelatnost (G.4.71; D.14.3.18; D.14.3.3), da bi se postupno proširivalo dopuštenjem obavljanja trgovinske djelatnosti bez obzira na to postoji li *taberna* ili stalno mjesto gdje se ta djelatnost obavlja (D.14.3.18; D.50.16.185). Opširnije o djelatnostima institora v. Di Porto, *Impresa collettiva*, 67; isti, *Impresa agricola ed attività collegate nell'economia della villa*. Alcune tendenze organizzative, St. Guarino, VII, Napoli, 1984., 3235; Kaser, *Vom Begriff des*

bude tužen, na temelju *actio institoria*,¹⁰ od trećih osoba koje su ugovorile s poslovođom ako se radilo o ugovoru koji spada u krug poslova za zaključenje kojih je institor namješten.

“*Quod cum institore gestum erit eius rei nomine, cui praepositus fuerit, in eum, qui eum praeposuerit, iudicium dabo.*”¹¹

Iz navedenog teksta edikta očito je da institor nije bio ograničen na određeni krug osoba. Gaj u Institucijama nedvojbeno kaže da slobodne osobe mogu djelovati kao institori.

G. 4.71: “*Institoria vero formula tum locum habet, cum quis tabernae aut cuilibet negotiationi filium servumve aut quemlibet extraneum sive servum sive liberum praeposuerit, et quid cum eo eius rei gratia cui praepositus est contractum fuerit. Ideo autem institoria vocatur, quia qui tabernae praepositus institor appellatur. Quae et ipsa formula in solidum est.*”¹²

commercium, Studi Arangio-Ruiz; II, Napoli 1953., 135; De Martino, Storia Economica di Roma Antica, Firenze, 1980., vol. I, 125; vol. II, 323; Duff, Freedmen in the early Roman empire, Cambridge, 1964., 45; Catalano, Linee del sistema sovranazionale romano, I, Torino, 1965., 106; Visky, n. dj., 213; Fabre, Libertus, Rome, 1981., 349; Andreau, La vie financière dans le monde romain, Roma, 1987., 61; Carandini, Sviluppo e crisi delle manifatture rurali ed urbane, u: Società romana e produzione schiavistica, Roma/Bari, 1981., II, 249; Benke, Zu Papinians actio ad exemplum institoriae actionis, ZSS 105 (1988), 597; Capogrossi Colognesi, Proprietà agraria e lavoro subordinato nei giuristi e negli agronomi latini tra Repubblica e Principato, u: Società romana e produzione schiavistica, Roma/Bari, 1981., I, 445; Finley, Innovazione tecnica e progresso economico nel mondo antico, u: Economia e società nel mondo antico, Roma, 1984., 235; Wacke, n. dj., 311; Aubert, n. dj., 215.

¹⁰ Formula tužbe *institoria* (za slučaj *actio empti* iz kupnje zaključene s poslovođom Lucijem Ticijem): *Quod As. As. de Lucio Titio, cum is a No. No. tabernae instructae praepositus esset, eius rei nomine decem pondo olei emit, qua de re agitur, quidquid ob eam rem Lucium Titium Ao. Ao. dare facere oportet ex fide bona, eius iudex Nm. Nm. Ao. Ao. condemnato, s. n. p. a. V. Kaser/Hackl, Das römische Zivilprozessrecht, München, 1996., 342. Ako je treća ugovorna strana sklopila npr. ugovor o kupnji određene robe s poslovođom, na temelju kojeg je htjela ostvariti sudsku zaštitu, imala je na raspolaganju dva pravna sredstva kojima je mogla tužiti poslovođu ili principala: poslovođu na temelju odgovarajuće tužbe iz kupoprodaje (*actio empti*) u formuli koje neće biti spomenuto principalovo ime te principala na temelju *actio empti institoria*, u formuli koje će *intentio* sadržavati ime institora, *demonstratio* će pobliže označiti odnos između poslovođe i principala, dok će *condemnatio* glasiti na principalovo ime.*

¹¹ Kod posla koji je zaključen s upraviteljem radnje (poslovođom) u ime osobe koja mu je bila pretpostavljena dozvolit ću (po toj osnovi) tužbu protiv onoga tko mu je bio pretpostavljeni. (Prijevod: Romac, Izvori rimskog prava, Zagreb, 1973., 53.)

¹² G. 4.71: *Actio institoria* uistinu postoji kada netko postavi na čelo radnje ili nekog drugog trgovačkog dućana svog sina ili roba ili ma koju treću osobu izvan obiteljskog kruga, bila

Premda je za institora mogla biti postavljena slobodna osoba, ipak su puno češće na čelo raznih trgovačkih i obrtničkih radnji postavljeni robovi nego što je to bio slučaj s kapetanima brodova. Vjerojatno zbog toga što je vlasnik radnje mogao lakše kontrolirati poslovođu nego kapetana na dalekom moru. Osim toga, poslovođa nije morao raspolagati velikim stručnim znanjem kao kapetan broda, a ni opasnost od mogućeg bijega nije bila tako velika.¹³ Smatralo se da djelatnost kapetana neposredno zadire u životne interese zajednice, što se za institora ne bi moglo reći.¹⁴ Za institora je mogla biti postavljena kako muška tako i ženska osoba.¹⁵ Žena je, ako je bila *sui iuris*, osobno odgovarala kao *institrix* i nije se mogla pozvati na *SC Velleianum* premda zaključenje posla putem posrednog zastupanja sadržava intercesiju.¹⁶

Locus praepositionis institora¹⁷ jest rukovođenje tabernom (*taberna*, D.50.16.183), dućanom (D.14.3.3 i 5pr; I.4.7.2) ili gostionicom (*cauponia*, D.33.7.13pr.), da bi uskoro bio proširen na svaku djelatnost koja donosi dobit (*negotiatio*).¹⁸ U vrelima je više puta potvrđeno da osobni status institora nije bitan. Za institora je mogao biti postavljen vlastiti ili tuđi rob ili ropkinja,¹⁹

ona rob ili slobodni, iz poslova zaključenih u vezi s radnjom kojom upravlja. Nazvana je *actio institoria* zbog toga što se upravitelj zove *institor*. I ovo je tužba *in solidum*.

¹³ Rabel, n. dj., 8; Claus, n. dj., 67.

¹⁴ D.14.1.1.20 (*Ulp. 28 ad ed.*): ... *ad summam rem publicam navium exercitio pertinet. at institorum non idem usus est.* (Poslovanje brodovima izravno dotiče životne interese zajednice; naprotiv, korist poslovođa nije iste naravi.)

¹⁵ D.14.3.7.1 (*Ulp. 28 ad ed.*) V. bilješku 24 u ovom tekstu. Opširnije o poslovnoj djelatnosti žena v. Pomeroy, *Goddesses, Whores, Wives, and Slaves. Women in Classical Antiquity*, New York, 1975., 200; Günther, *Frauenarbeit - Frauenbindung. Untersuchungen zu unfreien und freigelassenen Frauen in den stadtrömischen Inschriften*, München, 1987., 109; Gardner, *Women in Roman Law and Society*, London, 1990., 233; Johlen, *Die vermögensrechtliche Stellung der weströmischen Frau in der Spätantike*, Berlin, 1999., 63.

¹⁶ Wacke, n. dj., 319.

¹⁷ Termin *institor* potječe od *insisto, institi* - postaviti se na ili u što, pristupiti, stupiti, stati; svojski se baviti čim; v. Divković, *Latinsko-hrvatski rječnik*, Zagreb, 1900., reprint 1990., 538.

¹⁸ Baron, *Die adjecticischen Klagen*, Berlin, 1882., 186; Chiusi, n. dj., 158; Wagner, *Zur wirtschaftlichen und rechtlichen Bedeutung der Tabernen*, Studi Biscardi II, Milano, 1982., 391; Serrao, *Impresa e responsabilità a Roma nell'età commerciale*, Pisa, 1989., 19.

¹⁹ Ako je za institora bio postavljen tuđi rob, robov suogovaratelj mogao je birati hoće li tužiti principala s *actio institoria* ili vlasnika roba putem *actio de peculio*. D.14.3.17.1 (*Paul. 30 ad ed.*): *Si servum Titii institorem habueris, vel tecum ex hoc edicto vel cum Titio ex inferioribus*

oslobođenik²⁰, kućni sin ili kći, kao i nepodčinjena osoba²¹. Često su se na mjesto institora postavljale nedorasle osobe, dječaci i djevojčice²² kojih je djelatnost također povlačila neograničenu odgovornost principala, jer se smatralo da sam sebi treba pripisati u krivnju što je na čelo radnje postavio mladu i neiskusnu osobu.²³

D. 14.3.7.1 (*Ulp. 28 ad ed.*): *Parvi autem refert, quis sit institor, masculus an femina, liber an servus proprius vel alienus. item quisquis praeposuit: nam et si mulier praeposuit, competet institoria exemplo exercitoriae actionis et si mulier sit praeposita, tenebitur etiam ipsa. sed et si filia familias sit vel ancilla praeposita, competit institoria actio.*²⁴

Na početku teksta Ulpijan ponovo ističe apsolutnu nevažnost imovinsko-pravnog statusa institora kao već utvrđeno načelo. Zatim dodaje da jednaka promišljanja vrijede i za osobu principala.²⁵

edictis agere potero. sed si tu cum eo contrahi vetuisti, cum Titio dumtaxat agi poterit. (Ako si kao poslovođu postavio Ticijeva roba, mogu tužiti ili tebe iz ovog edikta ili Ticija iz narednog. Ako si pak zabranio ugovarati s robom, može samo Ticije biti tužen.)

²⁰ Odgovornost principala nije se mijenjala ako bi postavljenog roba - institora, nakon njegova oslobađanja, i dalje angažirao. Vlastita odgovornost oslobođenog institora, zasnovana njegovim oslobađanjem, odnosila se i na ranije poslove koje je poduzeo kao rob ako oni s kasnijim poslovima stoje u kontinuiranoj vezi. O tome govori Papinijan u tekstu D.14.3.19.1 (*Pap. 3 resp.*): *Si dominus, qui servum institorem apud mensam pecuniis accipiendis habuit, post libertatem quoque datam idem per libertum negotium exercuit, varietate status non mutabitur periculi causa.* (D.14.3.19.1: Ako gospodar, koji svog roba postavi kao poslovođu u mjenjačnici za primanje novca, i nakon njegova oslobađanja dopusti da obavlja isti posao, onda se promjenom osobnopravnog statusa njegova odgovornost ne mijenja.) Opširnije v. Visky, n. dj., 214-215.

²¹ Opširnije v. Aubert, n. dj., 56; Angelini, n. dj., 230-248.

²² D.14.3.8 (*Gai. 8 ad ed. prov.*): *Nam et plerique pueros puellasque tabernis praeponunt.* (Naime, mnogi postavljaju dječake i djevojčice kao poslovođe u radnjama.)

²³ D.14.3.7.2 (*Ulp. 28 ad ed.*): *Pupillus autem institor obligat eum, qui eum praeposuit, institoria actione, quoniam sibi imputare debet, qui eum praeposuit.* (Ako je nedorasli postavljen za institora, onda obvezuje onoga koji ga je namjestio putem poslovodstvene tužbe jer onaj koji je postavio nedoraslog, mora to sebi pripisati.)

²⁴ D. 14.3.7.1: Ne čini se ipak nikakva bitna razlika je li institor muškarac ili žena, slobodan čovjek ili vlastiti ili tuđi rob. Isto tako, nije važno tko je postavio institora, dakle čak i ako ga je postavila žena, isto kao kod tužbe *exercitoria* daje se *actio institoria*; i ako je žena postavljena kao institor, odgovara ona također osobno. Ali, također, kada je kći pod očinskom vlašću ili ropkinja postavljena za institora, dopušta se *actio institoria*.

²⁵ Opširnije v. Miceli, n. dj., 210, n. 52; 217, n. 63.

2. Iz tekstova rimskih pravnika ne može se izvesti zaključak da je *actio institoria* prvobitno dopušтана samo za poslove sklopljene s podčinjenima. Odnos zavisnosti nigdje se ne predviđa kao pretpostavka za podjeljivanje te tužbe. Ni Ulpijanov fragment iz D. 14.3.5.1 u kojem se navodi komentar pravnika Servija Sulpicija, za koji se vezuje prvo spominjanje tužbe *institoria*, ne predviđa nikakve posebne specifičnosti.

D. 14.3.5.1 (*Ulp. 28 ad ed.*): *Nam et Servius libro primo ad Brutum ait, si quid cum insulario gestum sit vel eo, quem quis aedificio praeopsuit vel frumento coemendo, in solidum eum teneri.*²⁶

Premda tekst²⁷ izričito ne govori o institoru, postavljanje upravitelja zgrade ili kupca žita treba tako promatrati. Osoba koja s takvim namještenicima zaključi ugovor može tužiti gospodara posla, tj. principala *in solidum* putem *actio institoria*. *Servius* ne spominje nikakav odnos zavisnosti između gospodara posla i namještenika.²⁸

²⁶ D. 14.3.5.1: I *Servius* kaže u 1. knjizi *ad Brutum* da kada bude zaključen posao s upraviteljem zgrade za iznajmljivanje ili s onim kojeg je netko postavio za upravljanje kakvom građevinom, ili za kupnju žita, principal odgovara neograničeno.

²⁷ Tekst ne podliježe nikakvim dvojabama glede interpolacija, v. Watson, *The Law of Obligations*, 192; Claus, n. dj., 77; suprotno Fabricius, n. dj., 31, koji bi umetnuo *servus* u *principium*, budući da je, prema njegovu mišljenju, tek u vrijeme Carstva *actio institoria* proširena na slučajeve kad je *praeopsitus* bio slobodna osoba.

²⁸ Navedeni tekst dokaz je da je *actio institoria* bila ne samo poznata u 1. st. p.n.e. nego da je već u vrijeme Servija Sulpicija (*Servius Sulpicius* umro je 43. god. p.n.e.) bila predmet iscrpnog komentiranja i analiziranja. V. Huvelin, n. dj., 117; Mitteis, n. dj., 25; Solazzi, *Letà dell' "actio exercitoria"*, u: *Scritti di diritto romano IV*, Napoli, 1963., 252. Rukovođeni tim tekstom neki su autori izveli zaključak da je *actio institoria* uvedena u drugoj polovici 1. st. p.n.e. V. Watson, n. dj., 184; isti, *Contract of Mandate in Roman Law*, Oxford, 1961., 5-6. Ipak, vjerojatnije je da je *actio institoria* uvedena nešto prije. Pojam institora poznat je već u Hanibalovo doba (*Livius*, 22,25). Brzi razvitak trgovine i pravnog prometa te uvođenje konsenzualnih kontrakata zahtijevali su zaštitu povjerenja trećih osoba, zbog čega je uvedena odgovornost vlasnika radnje putem *actio institoria* već sredinom 2. st. p.n.e. V. Mitteis, n. dj., 25; Kaser, *RPR I*, 605; Hamza, n. dj., 23. *Actio institoria* nastala je po uzoru na *actio exercitoria*. Na taj zaključak navode fragmenti D. 14.3.7.1 i D. 14.3.13.2 koji govore o *actio institoria* kao proširenju tužbe *exercitoria*, tekstovi D.14.1.8, C.4.25.4, Paulov komentar o Ediktu, Gajeve Institucije (G.4.71), kao i sam poredak tih tužbi u pretorovu Ediktu i Digestama. V. Costa, n. dj., 31; Solazzi, n. dj., 243; Buckland, n. dj., 174; Seidl, *Römisches Privatrecht*, Köln/Berlin, 1963., 44, n. 115; Pugliese, n. dj., 308-309; Claus, n. dj., 81-83; Valiño, *AHDE 37* (1967), 345; Hamza, n. dj., 22-24; Kirschenbaum, n. dj., 96; De Ligt, *Legal history and economic*

D. 14.3.13.2 (*Ulp. 28 ad ed.*): *Si duo pluresve tabernam exerceant et servum, quem ex disparibus partibus habebant, institorem praeposuerint, utrum pro dominicis partibus teneantur an pro aequalibus an pro portione mercis an vero in solidum, Iulianus quaerit. et verius esse ait exemplo exercitorum et de peculio actionis in solidum unumquemque conveniri posse, et quidquid is praestiterit qui conventus est, societatis iudicio vel communi dividundo consequetur, quam sententiam et supra probavimus.*²⁹

Dakle, slično kao i kod tužbe *exercitoria*, vlasnik radnje u kopnenoj trgovini mogao se obvezati ne samo putem podčinjenih nego i putem slobodnih osoba.

III. PRAEPOSITIO INSTITORIA

1. Odgovornost vlasnika radnje pretor je vezao za *praepositio*, akt putem kojeg je principal očitovao prema trećima da će preuzeti na sebe poslove koje zaključi njegov namještenik u okviru svojih ovlasti.³⁰

Praepositio institoria je inicijalni akt koji legitimira ovlaštenu osobu kako na poduzimanje trgovinske aktivnosti, tako i u poslu zaključenom u okviru određenom samom prepozicijom. Bitno obilježje prepozicije je kontinuitet jer je poslovna djelatnost institora morala biti trajna; institor nije postavljan za obavljanje jednog ili pojedinih poslova, nego za kompleks poslova koje je trebalo trajno obavljati u okviru određenog gospodarskog poduzeća. *Praepositio institoria* neformalni je akt koji nije upravljen na poslovođu (*institor - praepositus*), nego na treće osobe. Taj akt sličan je kao i *iussum* kod *actio quod iussu*,³¹ s razlikom

history: the case of the *actiones adiecticiae qualitatis*, TR 67 (1999), 209, 220. Suprotno misle Gandolfo, La priorità nei rapporti cronologici tra le actiones institoria e esercitoria, Archivio giuridico 64 (1900), 45; Huvelin, n. dj., 177; Aubert, n. dj., 84-91.

²⁹ D. 14.3.13.2: Ako dvoje ili više njih imaju radnju na čije čelo kao institora postave roba na kojem imaju različite suvlasničke dijelove, Julijan pita odgovaraju li prema suvlasničkim udjelima ili na jednake dijelove, ili prema udjelima u robi, ili pak neograničeno. I kaže da je pravičnije da po uzoru na tužbe *exercitoria* i *de peculio*, svaki može biti tužen neograničeno; i ono što je osuđeni platio, može zahtijevati naknadu na temelju tužbi iz ortaštva ili *communi dividundo*. Takav sud već sam gore odobrio.

³⁰ D.14.3.11.2; Aubert, n. dj., 53.

³¹ Pozivajući se na tekstove D.14.3.3 i D.14.3.18 Buchka, Die Lehre von der Stellvertretung bei Eingehung von Verträgen, Rostock/Schwerin, 1852., 38, i Müller, Die Entwicklung der direkten Stellvertretung und des Vertrages zugunsten Dritter, Stuttgart, 1969., 22, ističu da su *actiones exercitoria* i *institoria* kvalificirani slučaj tužbe *quod iussu*.

da *praepositio* nije usmjerena na određene osobe, nego na krug osoba koje u okviru danog postavljenja dolaze u obzir kao mogući suugovaratelji institora. Opće očitovanje dano u *praepositio* nije bilo izričito, nego su ga pretor i treće osobe smatrale uključenim na konkludentan način. Ovlast dana na konkludentan način morala se očitovati potencijalnom krugu clijenata putem faktičnog povjeravanja i stvarnog preuzimanja vođenja poslovne aktivnosti. *Praepositio* je zasnivala adjektivijsku odgovornost gospodara i onda kad nije bila određena u svim pojedinostima. Bilo je bitno da je poslovođa sklopio poslove i preuzeo obveze koje su bile uobičajene za poslovanje određenom radnjom. Pretor je dopustio pravo na tužbu da bi osigurao povjerenje trećih u to očitovanje. Zbog toga je bilo bez značenja je li principalov posrednik u zaključenju pravnih poslova bio slobodan ili podčinjeni; vlasnika radnje obvezivala je volja očitovana u *praepositio*.³² Interni odnos između principala i institora upravljan je prema ugovoru o najmu (*locatio conductio*) ili ugovoru o nalogu (*mandatum*); ako se radilo o oslobođeniku, zasnivao se na patronatskom odnosu, prema kućnom djetetu na očinskoj vlasti; prema robu na pravu vlasništva, a prema tuđem robu na najmu robova.³³ Internu ovlast na vođenje poslova treba razlikovati od samog akta *praepositio* kao jednostrane punomoći za poduzimanje pravnih poslova s vanjskim učinkom.³⁴

2. *Praepositio* koju je vlasnik radnje podjeljivao institoru često je u praksi izazivala sporove i različite dvojbe. Zanimljiv je Paulov tekst D.14.5.8 koji se bavi tumačenjem *praepositio* i načina na koji je upućivana.

D.14.5.8 (*Paul. 1 decret.*): *Titianus Primus praeposuerat servum mutuis pecuniis dandis et pignoribus accipiendis: is servum etiam negotiatoribus hordei solebat pro emptore suscipere debitum solvere. cum fugisset servus et is, cui delegatus fuerat dare pretium hordei, conveniret dominum nomine institoris, negabat eo nomine se conveniri posse, quia non in eam rem praepositus fuisset. cum autem et alia quaedam gessisse et*

³² Fabricius, n. dj., 11-12, i Di Porto, *Impresa collettiva*, 24, 37-42, smatraju da je *actio institoria* proširena na slobodnog nepodčinjenog namještenika tek sredinom 2. st. n.e. Suprotno misle Kaser, RPR I, 605, 608, n. 27; Rabel, n. dj., 9; Jörs/Kunkel, n. dj., 268, n. 2; Watson, *Obligations*, 192, n. 1; Hamza, n. dj., 30; Wacke, n. dj., 297, koji smatraju da je osnova odgovornosti kod institorne tužbe od početka bila na *praepositio*, a nikada u odnosu vlasti i podčinjenosti.

³³ D.14.3.1 (v. bilješku 63 u ovom tekstu.) Opširnije v. Wieling, *Drittwirkungen des Mandats und ähnlicher Rechtsverhältnisse*, u: Nörr/Nishimura, *Mandatum und Verwandtes*, Berlin, 1993., 243; Visky, n. dj., 212.

³⁴ Wacke, n. dj., 322; Karlowa, n. dj., 1127.

*horrea condusse et multis solvisse idem servus probaretur, praefectus annonae contra dominum dederat sententiam. dicebamus quasi fideiussionem esse videri, cum pro alio solveret debitum, non pro aliis suscipit debitum: non solere autem ex ea causa in dominum dari actionem nec videtur hoc dominum mandasse. sed quia videbatur in omnibus eum suo nomine substituisse, sententiam conservavit imperator.*³⁵

Titianus Primus postavio je svog roba za obavljanje bankarskih poslova. U okviru dobivene *praepositio* trebao je uz zalog pozajmljivati novac. Međutim, rob je, mimo gospodarovih ovlasti, uobičajio baviti se i drugim aktivnostima. Bavio se poslovima vezanim za trgovinu žitom. U ime gospodara uzeo je kao depozitar ječam u skladište i onda ga za proizvođača prodao ili je za prodaju posredovao. Pri tome je depozitar preuzeo jamstvo za cijenu po kojoj se ječam otkupljuje. Te je poslove rob samostalno obavljao sve dok jednog dana nije pobjegao s cijenom iz jedne prodaje. Robov suugovaratelj, tj. proizvođač prodanog žita, pokušao je namiriti štetu kod gospodara roba. Međutim, vlasnik roba odbio je svaku odgovornost pozivajući se na činjenicu da se *praepositio* koju je dao robu nije odnosila na prodaju i pohranu žita. Takvo obrazloženje *praefectus annonae* nije prihvatio jer je smatrao da je gospodar znao kojim se poslovima njegov rob bavi te da je nepravično dopustiti mu da se poziva na nedostajuću *praepositio*. Time je prešutno podnošenje robove aktivnosti izjednačio s *praepositio*.³⁶ *Paulus* je kod carskog *consilium* pledirao za ukidanje osude. Međutim, *Septimius Severus* je, unatoč suprotnom stajalištu uglednog pravnika, potvrdio prefektovu presudu ističući u obrazloženju da je rob u svim navedenim poslovima djelovao u ime gospodara. Gospodarovo ponašanje imalo je jednak

³⁵ D.14.5.8: *Titianus Primus* postavio je roba da daje zajam i da prima zaloge. Taj se rob, osim toga, brinuo za dugove prema trgovcima ječmom i plaćao im u ime kupaca. Nakon toga je rob pobjegao i trgovac, kojem se rob obvezao da će isplatiti kupovnu cijenu za ječam, tužio je gospodara zbog njegova poslovođe; taj osporava da može biti tužen jer rob nije postavljen (u svrhu preuzimanja duga). Ali, kako se pokazalo da je taj rob bio uključen i u druge poslove, kao što je iznajmljivanje ambara, i da je platio mnogim vjetrovnicima, prefekt za opskrbu žitom presudio je protiv vlasnika. Mi smo rastumačili da se radi o nekoj vrsti jamstva kad rob treba platiti dug za nekog drugog; on ne preuzima nikakvu obvezu za protučinidbe. Iz jednog takvog razloga, u pravilu, ne dopušta se tužba protiv vlasnika; ne može se prihvatiti da ga je vlasnik na to ovlastio. Ali, budući da taj očito dopušta da rob u svim poslovima radi u njegovo ime, car je potvrdio prefektovu presudu.

³⁶ Hamza, n. dj., 26, smatra da je u ovako priznatoj prešutnoj punomoći zanemarena volja gospodara posla, po čemu se bitno razlikuju *praepositio* i moderna punomoć.

učinak kao *praepositio*.³⁷ Konkludentne su radnje dovoljne kada je stvarno stanje takvo da ga treći shvaćaju kao *praepositio*. Zaštita povjerenja trećih motivirala je prefekta i cara na donošenje presude protiv vlasnika. Navedeni je tekst dokaz da je *praepositio* shvaćana objektivno zbog čega je bila temelj utvrđivanja gospodarove odgovornosti.

Paulov tekst navodi na zaključak da se elastičnijim tumačenjem činjeničnih kriterija o postojanju *praepositio* u kasnom klasičnom carskom pravu pokušalo proširiti područje primjene poslovodstvene tužbe. Očito je da sama *praepositio* nije bila dovoljna za određivanje konfiguracije trgovinskog poduzeća; bilo je nužno uzeti u obzir kako vrstu i narav obavljane djelatnosti, tako i načine na koje se odvijala.³⁸

3. Uobičajena djelatnost poslovođe obuhvaćala je i uzimanje kredita, o čemu govori Ulpijan u tekstu D.14.3.5.13.

D.14.3.5.13 (*Ulp. 28 ad ed.*): *Sed si pecuniam quis crediderit institutori ad emendas merces praeposito, locus est institoriae, idemque et si ad pensionem pro taberna exsolvendam: quod ita verum puto, nisi prohibitus fuit mutari.*³⁹

Iz Ulpijanova teksta vidi se da je *praepositio* za *emere* obuhvaćala i ovlast za uzimanje zajma kako bi se nabavio novac potreban za kupnju. Pravnici upozorava da treba paziti na izričitu zabranu (*prohibere*) vlasnika radnje - principala.⁴⁰ Prije podjeljivanja zajma institutoru zajmodavac se morao uvjeriti da je novac doista nužan za nabavu robe. Tako je bio siguran da će principal preuzeti obvezu iz zajma koju je zaključio njegov poslovođa. Nije se morao pobrinuti i za to da pozajmljeni novac bude upotrijebljen u navedenu svrhu.⁴¹ Očito je da je težište

³⁷ Opširnije v. Claus, n. dj., 280-281; Riccobono, *Cognitio extra ordinem*. Nozione e caratteri del "ius novum", RIDA 3 (1949), 288; Wacke, n. dj., 328; Just, n. dj., 378, 384; Honoré, *Emperors and Lawyers*, London, 1981., 19.

³⁸ Petrucci, *Mensam exercere. Studi sull'impresa finanziaria romana*, Napoli, 1991., 309; Di Porto, *Impresa collettiva*, 67.

³⁹ D.14.3.5.13: Ako je pak netko pozajmio novac poslovođi koji je postavljen za kupnju robe, dopušta se *actio institoria*. Isto vrijedi i ako je zajam upotrijebljen za plaćanje najamnina za poslovni prostor; to smatramo ispravnim onda kad poslovođa nije zabranjeno uzimanje zajma.

⁴⁰ Wunner, n. dj., 115.

⁴¹ D.14.1.7.2 (*Afr. 8 quaest.*): *Eadem fere dicenda ait et si de institoria actione quaeratur: nam tunc quoque creditorem scire debere necessariam esse mercis comparisonem, cui emendae servus sit praepositus, et sufficere, si in hoc crediderit, non etiam illud exigendum, ut ipse curam suscipiat, an in hanc rem pecunia eroganda est.* (Isto, kaže on [Julijan], moralo bi vrijediti i onda kad je riječ o *actio institoria*; u tom slučaju vjerovnik mora znati da je nabava robe, za kupnju

interesa rimskih pravnika na djelatnosti poslovođe, a ne samo na *praepositio*, što se opravdava preokupacijom trećih (zajmodavaca) da pozajmljena suma bude usmjerena na trgovinsku aktivnost povjerenu podčinjenom, putem koje će ući u pravnu i ekonomsku sferu principala. Odatle se može zaključiti da ovlasti podčinjenog ne proizilaze i ne ovise toliko o voljnom čimbeniku (*praepositio*), nego više o društvenom i ekonomskom, koji je utemeljen izvršenjem trgovinske aktivnosti. Zbog toga ovlasti na zastupanje ne ovise samo o postojanju i valjanosti preciznog i izričitog akta kojim su prenesene i povjerene podčinjenom, nego i o angažmanu podčinjenog u poduzeću, shvaćenom kao kontinuiranoj i organiziranoj aktivnosti.⁴²

Budući da je za poslovođu mogao biti postavljen vlastiti ili tuđi kućni sin, postavilo se pitanje primjene *SC Macedonianum*. Onaj koji bi tuđeg kućnog sina postavio za poslovođu, odgovarao je putem *actio institoria* premda je sinu pripadala *exceptio SC Macedoniani*.⁴³ Prigovor je otpadao ako bi otac na čelo trgovine namjestio vlastitog sina. Tada se pretpostavljalo da postoji očeva suglasnost glede uzimanja zajma. U suprotnom, otac je izričito morao zabraniti sinu pozajmljivati novac radi nabave robe.⁴⁴

koje je rob postavljen za poslovođu, nužna; i dovoljno je da je zajam dan u tu svrhu; ali se ne zahtijeva da se pobrine i za to da novac stvarno bude svrsishodno upotrijebljen.)

⁴² Miceli, n. dj., 198.

⁴³ Takvu situaciju analizira Ulpijan u tekstu D.14.6.7.11 (29 *ad ed.*): *Interdum tamenetsi senatus consulto locus sit, tamen in alium datur actio, ut puta filius familias institor mutuam pecuniam accepit: scribit enim Iulianus libro duodecimo ipsum quidem institorem exceptione senatus consulti usurum, si conveniatur, sed institoriam actionem adversus eum qui praeposuit competere. quamquam, inquit, si ipse pater eum praeposisset merci suae vel peculiarem exercere passus esset, cessaret senatus consultum, quoniam patris voluntate contractum videretur: nam si scit eum negotiari, etiam hoc permisisse videtur, si non nominatim prohibuit merces accipere.* (Do sada se, usprkos primjeni senatskog zaključka, ipak dopuštala tužba protiv trećega, kao npr. kad je kućni sin kao poslovođa uzeo novac na zajam. Julijan piše u 12. knjizi da poslovođa može upotrijebiti prigovor senatskog zaključka, ali da se protiv onoga koji ga je postavio dopušta *actio institoria*. Ali onda, kaže on, kad ga je vlastiti otac postavio na čelo trgovine ili je dopustio da trguje robom iz pekulija, senatski zaključak se ne primjenjuje jer se pretpostavlja da je ugovorio uz očevu suglasnost. Dakle, ako otac zna da se sin bavi trgovinom, pretpostavlja se da je to dopustio, osim ako nije izričito zabranio uzimanje zajma radi nabave robe.)

⁴⁴ Opširnije v. Lucrezi, *Senatusconsultum Macedonianum*, Napoli, 1992., 249; Miceli, n. dj., 202; Murga Gener, *El SC. Macedoniano y las "actiones adiecticiae qualitatis"*, *Actas del II Congreso iberoamericano de derecho romano*, Universidad de Murcia - Universidad de Oviedo, 1998., 361.

4. Vlasnik radnje mogao je ograničiti *praepositio*. U tom slučaju morao je na jasan i nedvosmislen način potencijalnim suugovarateljima svog poslovođe objaviti da isključuje svoju odgovornost za obveze iz određenih poslova ili iz bilo kakve poslovne djelatnosti poslovođe.

D.14.3.11.2-3 (*Ulp. 28 ad ed.*): *De quo palam proscriptum fuerit, ne cum eo contrahatur. is praepositi loco non habetur: non enim permittendum erit cum institore contrahere, sed si quis nolit contrahi, prohibeat: ceterum qui praeposuit tenebitur ipsa praepositione. 3. Proscribere palam sic accipimus claris litteris, unde de plano recte legi possit, ante tabernam scilicet vel ante eum locum in quo negotiatio exercetur, non in loco remoto, sed in evidenti. litteris utrum Graecis an Latinis? puto secundum loci condicionem, ne quis causari possit ignorantiam litterarum. certe si quis dicat ignorasse se litteras vel non observasse quod propositum erat, cum multi legerent cumque palam esset propositum, non audietur.*⁴⁵

Putem *palam proscriptio* gospodar je institoru mogao ograničiti ili oduzeti mogućnost ugovaranja. Treća osoba koja bi htjela sklopiti posao s institorom morala je biti upoznata s granicama i uvjetima pod kojim je principal preuzimao odgovornost za obveze iz ugovora zaključenih s poslovođom.⁴⁶ Iz navedenog

⁴⁵ D.14.3.11.2-3: Onaj, za kojeg je javno obznanjeno da se s njim ne smiju zaključivati ugovori, ne smatra se poslovođom. Naime, nije potrebno nikakvo izričito dopuštenje da bi se zaključivali poslovi s poslovođom. Zato onaj koji ne želi da se s poslovođom zaključuju poslovi to mora izričito zabraniti. Inače, onaj koji je nekoga postavio za poslovođu odgovara već na temelju samog postavljenja. 3. Pod javnim objavljivanjem razumijemo objavu jasnim natpisom na mjestu gdje se može lako pročitati, što znači ispred radnje ili gostionice gdje se posao obavlja, i ne na sakrivenom, nego na dobro vidljivom mjestu. Na grčkom ili latinskom? Prema mjesnim prilikama, smatram kako se nitko ne bi mogao pozvati na nepoznavanje upotrijebljenog natpisa. Ako netko ipak tvrdi da ga nije mogao pročitati ili da ga nije primijetio, premda su ga mnogi pročitali i zaista je vidljivo objavljen, neće se uvažiti.

⁴⁶ Sporno je pitanje je li institorov suugovaratelj morao znati da sklapa posao s tuđim namještenikom. Ulpijan u tekstu D.14.1.1pr. (28 *ad ed.*) izričito kaže da nije bitno je li treća osoba u momentu sklapanja pravnog posla s poslovođom bila svjesna da ugovara s postavljenom osobom. *Utilitatem huius edicti patere nemo est qui ignoret. nam cum interdum ignari, cuius sint condicionis vel quales, cum magistris propter navigandi necessitatem contrahamus, aequum fuit eum, qui magistrum navi imposuit, teneri, ut tenetur, qui institorem tabernae vel negotio praeposuit, cum sit maior necessitas contrahendi cum magistro quam instotore. Quippe res patitur, ut de condicione quis institoris dispiciat et sic contrahat: in navis magistro non ita, nam interdum locus tempus non patitur plenius deliberandi consilium.* (Korist ovog edikta je općepoznata. Budući da zbog nužnosti pomorskog prijevoza učestalo zaključujemo ugovore s kapetanima, ne poznajući njihov osobnopravni status ili njihove osobne kvalitete, bilo

teksta može se zaključiti da podjeljivanje ovlasti za zaključivanje poslova nije bilo potrebno posebno objavljivati, ali je njezino ograničenje ili oduzimanje moralo biti javno obznanjeno. *Proscriptio* je morala biti napisana na odgovarajućem jeziku provincije u kojoj se radnja nalazila i trajno postavljena na natpisu ispred radnje. Vlasnik radnje odgovarat će za obveze iz ugovora sklopljenih prije nego što je natpis postavljen ili nakon što je iz bilo kojih razloga (zbog kiše ili protoka vremena) postao nečitak. Isto vrijedi i ako je institor uklonio natpis.⁴⁷ Trgovinska ovlast mogla je biti ograničena na različite načine: principal je mogao zahtijevati da poslovođa ugovara samo pod određenim uvjetima, s određenim osobama, uz osnivanje zalogu, ili samo s obzirom na određenu robu, ili zabraniti poslovođi poslovanje s određenim krugom osoba. Isto tako, mogao je posebnim priopćenjem zabraniti pojedinim osobama sklapanje ugovora s njegovim poslovođom.⁴⁸ Ako je npr. jednom bankaru zabranio da njegovu institoru daje kredit, onda protiv bankarove *actio institoria* usmjerene na vraćanje zajma, ima, prema Prokulu, *exceptio in factum*. Paul smatra da se taj prigovor može obesnažiti jednom *replicatio doli* ako bi se tuženik protivio vratiti obogaćenje proisteklo iz takvog posla.⁴⁹ Ipak, na stalne promjene poslovnih naputaka ne treba paziti jer poslovni partneri ne smiju biti dovedeni u bludnju.⁵⁰

Namještenik kojem je oduzeta ovlast za ugovaranje ne smatra se više institorom, nego je izjednačen s čuvarom (*custos*), što znači da ne smije prodavati robu niti bilo kakve stvari iz radnje.⁵¹ Ako *condicio praepositionis* ne predviđa

je pravično ustanoviti odgovornost onoga koji je namjestio kapetana, kao i onoga koji je namjestio poslovođu za vođenje trgovine ili kakvog obrta. Osobito često postoji velika nužnost da se zakluče ugovori s kapetanom, a ne s poslovođom. Okolnosti ipak dopuštaju da se dozna osobnopravni status poslovođe i onda zakluči ugovor. Tako nije kod kapetana jer mjesne i vremenske prilike često ne dopuštaju dovoljno da se ostvari namjera iscrpnijeg raspitivanja.) Mitteis, n. dj., 25-32; Karlowa, n. dj., 1128; Pugliese, n. dj., 311, smatraju da poslovođin suugovaratelj mora znati da poslovođa sklupa pravni posao za drugoga. Suprotno Mandry, n. dj., 600; Schloßmann, *Das Kontrahieren mit offener Vollmacht*, 219; Jörs/Kunkel, n. dj., 268, n. 3; Visky, n. dj., 217. Buckland, n. dj., 172, također smatra da takav zahtjev nije postojao, ali je namještenje poslovođe, a time i poziv drugima da posluju s njim, nametao principalovu odgovornost utemeljenu na pretorovom ediktu.

⁴⁷ D.14.3.11.4 (*Ulp. 28 ad. ed.*)

⁴⁸ D.14.3.11.5 (*Ulp. 28 ad. ed.*); D.14.3.17.1 (*Paul. 30 ad. ed.*)

⁴⁹ D.14.3.17.4 (*Paul. 30 ad. ed.*); Miceli, n. dj., 202-203.

⁵⁰ D.14.3.11.5 (*Ulp. 28 ad. ed.*)

⁵¹ D.14.3.11.6 (*Ulp. 28 ad. ed.*)

nikakva objavljena ograničenja, onda institor - *praepositus* može obvezivati principala putem svih poslova koji spadaju u njegovo područje, *cui praepositus fuerit*:⁵² uzeti zalog ili kaparu na ime osiguranja cijene i tako obvezati gospodara na njihov povrat; uzeti kredit za nabavu robe ili radi plaćanja najamnine za dućan; ugovoriti jamstvo tako da jamac može putem *actio institoria* tužiti gospodara za regres;⁵³ iz trgovine robovima ili stokom obvezati gospodara zbog mogućih stvarnih ili pravnih nedostataka.⁵⁴

5. Postavilo se pitanje mora li *dominus* odgovarati za obveze iz poslova kojima su prekoračene granice ovlasti danih poslovodi. Budući da se *condicio praepositionis* usko tumači radi zaštite principalovih interesa, rimski su pravnici složni u mišljenju da prekoračenje ovlasti od strane institora ne obvezuje principala. O tome govori Ulpijan u tekstu D.14.3.5.11.

D.14.3.5.11 (*Ulp. 28 ad ed.*): *Non tamen omne, quod cum institore geritur, obligat eum qui praeposuit, sed ita, si eius rei gratia, cui praepositus fuerit, contractum est, id est dumtaxat ad id quod eum praeposuit.*⁵⁵

U navedenom tekstu Ulpijan jasno kaže da je *dominus* obvezan odgovarati samo za poslove koje institor sklopi u okviru stvari za koju je namješten. Tako npr. ako je poslovođa namješten samo radi prodaje robe, a počne se baviti i kupnjom, ili obrnuto, principal neće odgovarati za obveze preuzete iz poslova koji nisu predviđeni u *praepositio*.⁵⁶ U tom slučaju institorova djelatnost

⁵² D.14.3.5.11-17 (*Ulp. 28 ad ed.*)

⁵³ D.14.3.5.16 (*Ulp. 28 ad ed.*)

⁵⁴ D.14.3.17pr. (*Paul. 30 ad ed.*); Wagner, Die soziale Entwicklung des Sklavenrechts in der römischen Kaiserzeit, Marburg, 1968., 73.

⁵⁵ D.14.3.5.11: Ipak, sve ono što je poduzeto s institorom ne obvezuje onoga koji ga je postavio, nego samo onaj posao koji je ugovoren u stvari za koju je institor namješten, što znači jedino za posao za koji ga je postavio.

⁵⁶ D.14.3.5.12 (*Ulp. 28 ad ed.*) Sporno je da li je institor mogao imenovati svog zamjenika. Dok je za kapetana broda to pravo bilo nedvojbeno, glede institora rimski su pravnici prilično neodlučni i dvosmisleni. Na osnovi tekstova D.14.1.1.5 (*Ulp. 28 ad ed.*): *Magistrum autem accipimus non solum, quem exercitor praeposuit, sed et eum quem magister ... Et facilius hoc in magistro quam institore admittendum propter utilitatem* i D.14.1.1.19-20: *At institorum non idem usus est: ea propter in tributum dumtaxat vocantur, qui contraxerunt cum eo, qui in merce peculiari sciente domino negotiatur*; neki su autori zaključili da je institoru bilo izričito zabranjeno postaviti supstituta. V. Wacke, n. dj., 309, n. 113, 315; Hamza, n. dj., 23; Solazzi, Scritti di diritto romano IV, Napoli, 1963., 243-264; De Martino, Studi sull' "actio exercitoria", u: Diritto e società nell' antica Roma, Roma, 1982., 155-157; isti, Ancora sull' "actio exercitoria", u: Diritto e società nell' antica Roma, Roma, 1982., 175-

kvalificira se kao *negotiorum gestio* i on je obvezan prenijeti na *dominus rei gestae* sve što je stekao iz tako sklopljenih poslova.⁵⁷ Institorov suugovaratelj mora paziti na uvjete pod kojima je poslovođa namješten jer on snosi rizik mogućeg prekoračenja granica prepozicije.⁵⁸ Ulpijan u sljedećem tekstu navodi razne okolnosti na koje poslovni partner mora obratiti pozornost kako bi bio siguran da je pravni posao koji sklapa s poslovođom pokriven primljenom ovlašću.

D.14.3.11.5 (*Ulp. 28 ad ed.*): *Conditio autem praepositionis servanda est: quid enim si certa lege vel interventu cuiusdam personae vel sub pignore voluit cum eo contrahi vel ad certam rem? aequissimum erit id servari, in quo praepositus est. item si plures habuit institores, vel cum omnibus simul contrahi voluit vel cum uno solo. sed et si denuntiavit cui, ne cum eo contraheret, non debet institoria teneri: nam et certam personam possumus prohibere contrahere vel certum genus hominum vel negotiatorum, vel certis hominibus permittere. sed si alias cum alio contrahi vetuit continua variatione, danda est omnibus adversus eum actio: neque enim decipi debent contrahentes.*⁵⁹

U sljedećem tekstu Ulpijan se poziva na Labeovo mišljenje kako bi naglasio principalovu odgovornost *in solidum*.

180; Serrao, *Enciclopedia del diritto* 21 (1971), 829, n. 7, smatraju navedene tekstove interpoliranima. Suprotno Pugliese, n. dj., 312-316; Wunner, n. dj., 125-131; Garnsey, *Independent Freedmen and the Economy of Roman Italy under the Principate*, *Klio* 63 (1981) 365; Aubert, n. dj., 55, n. 61; Kirschenbaum, n. dj., 101-103; Carlsen, *Subvilicus: Subagent or Assistant Bailiff?*, *Zeitschrift für Papyrologie und Epigraphik* 132 (2000), 313. koji pozivajući se na tekstove D.14.3.5.17 (v. bilješku 79 u ovom tekstu.), D.14.3.7pr. (v. bilješku 73 u ovom tekstu), i D.14.3.5.13 (V. napomenu br. 39 u ovom tekstu), tvrde da je u podnošenju (*pati*) djelatnosti supstituta sadržana *ratihabitio* za njegovo postavljenje.

⁵⁷ Visky, n. dj., 218.

⁵⁸ Slično kao i kapetanov suugovaratelj kod *actio exercitoria*. Usp. D.14.1.1.12. (*Ulp. 28 ad ed.*)

⁵⁹ D.14.3.11.5: Treba paziti na uvjete pod kojima je postavljen institor. Kako se ponaša, dakle, ako je gospodar odredio da s poslovođom smije biti zaključen samo ugovor određenog sadržaja ili samo uz sudjelovanje određene osobe ili uz zalog ili samo glede određene stvari? Najprimjerenije je paziti pod kojim je pretpostavkama poslovođa namješten. Također treba paziti ako je gospodar imao više poslovođa pa je odredio da se smije ugovarati samo sa svima zajedno, ili samo s jednim od njih. Ali, i ako je gospodar zabranio trećemu ugovarati s institorom, ne smije odgovarati na temelju *actio institoria*; dakle može se kako određenoj osobi tako i određenoj skupini osoba ili trgovaca zabraniti zaključivanje poslova, ili to samo određenim osobama dopustiti. Ali, ako je gospodar stalnim promjenama zabranio ugovaranje čas s jednim, čas s drugim poslovođom, onda se svim ugovornim partnerima dopušta *actio institoria* jer ugovaratelji ne smiju biti obmanuti.

D.14.3.5.2 (*Ulp. 28 ad ed.*): *Labeo quoque scripsit, si quis pecuniis faenerandis, agris colendis, mercaturis redempturisque faciendis praeposuerit, in solidum eum teneri.*⁶⁰

Ulpijan kaže da je Labeo pisao da neograničeno odgovara onaj koji je postavio nekoga radi pozajmljivanja novca, za poljodjelsku djelatnost ili za dodjeljivanje poslova (*pecuniam foenerare, agros colere, mercaturas redempturasque facere*).⁶¹ U odnosu prema trećim osobama principal i institor smatraju se korealnim dužnicima jer je svaki od njih u cijelosti bio odgovoran za nastali dug: poslovođa na osnovi zaključenog ugovora, a principal na temelju volje očitovane u *praepositio institoria*. Plaćanjem duga od strane jednoga od njih gasilo se pravo na tužbu protiv drugoga.⁶²

Institorov suugovaratelj mogao je tužiti institora tužbom iz ugovora, ali tom tužbom nije mogao tužiti principala jer bi bilo povrijeđeno načelo po kojem su po ugovoru obvezne samo osobe koje su ga sklopile. Slično kao kod kapetana broda, i poslovođa u kopnenoj trgovini zaključuje vlastite poslove i postaje ugovorni partner trećih. Dakle, još uvijek ne može biti govora o tome da se poslovnom aktivnošću slobodnog institora obveže isključivo druga osoba - principal. Zaključenjem pravnog posla institor obvezuje istodobno i principala i utoliko ga zastupa ako je postavljen od vlasnika radnje i ako radi u okviru danog postavljenja. Poslovođin suugovaratelj mora znati za namještenje svog poslovnog partnera ako želi osigurati principalovu odgovornost na temelju pretorova edikta.

⁶⁰ D.14.3.5.2: I Labeo je pisao da neograničeno odgovara onaj koji je nekoga postavio radi pozajmljivanja novca, upravljanja poljskim imanjem, trgovine ili proizvodnje robe.

⁶¹ Di Porto, *Impresa agricola*, 3248, n. 3, smatra da gospodar odgovara *in solidum* samo u slučaju jedne sveobuhvatne *praepositio*; Ulpijan i Labeo nisu imali u vidu različite poslovne djelatnosti za koje je institor ovlašten, nego ukupnost djelatnosti koje su povjerene pojedinom institoru i samo je u tom slučaju predviđena gospodareva neograničena odgovornost; navedeni tekst odnosi se na *actio ad exemplum institoriae*. Drukčije misli Chiusi, n. dj., 167, 170, n. 33, koja smatra da bi kod tako široke *praepositio* bilo teško odrediti granice zbog čega ni *dominus* ne bi više mogao odijeliti poslove koji bi ga obvezivali od ostalih. Takva *praepositio* bila bi strana gospodarskom životu i osjetno bi ugrozila pravnu sigurnost. U tekstu je spomenuta *actio institoria*, a ne *actio ad exemplum institoriae* budući da pravnici od Papinijana dodjeljuju *actio quasi institoria* s obzirom na *procuratora praepositusa* (D.14.3.19pr.; D.17.1.10.5; D.19.1.13.25.)

⁶² D.14.3.13.1 (*Ulp. 28 ad ed.*)

IV. MOŽE LI PRINCIPAL TUŽITI TREĆEGA

1. Posebice je važan problem može li vlasnik radnje koji je namjestio poslovođu podići tužbu iz ugovora koji je zaključio njegov poslovođa. Na to pitanje iscrpno odgovara Ulpijan u sljedećem tekstu.

D. 14.3.1 (*Ulp. 28 ad ed.*): *Aequum praetori visum est, sicut commoda sentimus ex actu institorum, ita etiam obligari nos ex contractibus ipsorum et conveniri. sed non idem facit circa eum qui institorem praeposuit, ut experiri possit: sed si quidem servum proprium institorem habuit, potest esse securus adquisitis sibi actionibus: si autem vel alienum servum vel etiam hominem liberum, actione deficietur: ipsum tamen institorem vel dominum eius convenire poterit vel mandati vel negotiorum gestorum. Marcellus autem ait debere dari actionem ei qui institorem praeposuit in eos, qui cum eo contraxerint.*⁶³

Na početku teksta Ulpijan općenito govori o *actio institoria* naglašavajući da je pretor smatrao pravičnim utvrditi odgovornost principala iz ugovora njihovih poslovođa. Pozivajući se na *utilitas, fides* i *aequitas*, pravnik gospodarovu odgovornost drži nedvojbenom, ponajprije radi zaštite povjerenja trećih i ostvarenja načela *aequitas* u poslovnim odnosima.⁶⁴ Nakon toga postavlja obrnuto pitanje: može li se principal koristiti tužbom koju je stekao njegov poslovođa? Prema Ulpijanu odgovor na to pitanje ovisi o tome je li poslovođa bio pod vlašću principala ili nije. Ako je institor principalov podčinjeni, odgovor je potvrđan. Ako je, naprotiv, riječ o tuđem robu ili slobodnom čovjeku, principalu se osporava pravo na tužbu sukladno općem načelu da nitko putem drugih ne može stjecati prava. Dakle, u tom slučaju principal ne stječe pravo na tužbu protiv trećega koji je ugovorio s njegovim poslovođom; jedino mu preostaje tužiti poslovođu ili vlasnika roba na temelju ugovora o nalogu ili poslovodstva bez naloga. Na kraju teksta Ulpijan se poziva na Marcelovo mišljenje da onome koji je postavio poslovođu ipak treba dopustiti tužbu protiv poslovođinih suugovaratelja. Marcelovo mišljenje dopunjeno je sljedećim Gajevim tekstom.

⁶³ D. 14.3.1: Pretor je smatrao pravičnim da mi, kako izvlačimo koristi iz radnji naših poslovođa, isto tako možemo biti obvezni i tuženi iz njihovih ugovora. Ali, pretor ne predviđa na isti način da i onaj koji je postavio poslovođu može tužiti sa svoje strane. Ima li gospodar vlastitog roba kao poslovođu, može biti siguran budući da preko roba stječe pravo na tužbe; ima li pak tuđeg roba ili slobodna čovjeka kao poslovođu, onda mu je uskraćena tužba. Ipak, može onda osobno slobodnog poslovođu ili gospodara podčinjenog poslovođe tužiti iz naloga ili poslovodstva bez naloga. *Marcellus* ipak kaže da onome koji je postavio poslovođu mora biti dopuštena tužba protiv onih koji su s poslovođom zaključili ugovor.

⁶⁴ Miceli, n. dj., 190-192; Aubert, n. dj., 53.

D. 14.3.2 (*Gaius 9 ad ed. prov.*): *eo nomine, quo institor contraxit, si modo aliter rem suam servare non potest.*⁶⁵

Marcellus i *Gaius* tim iznimnim pravilom nisu namjeravali uvesti i priznati neposredno zastupanje. Ugovorni partneri i dalje su institor i treći koji je s institorom sklopio ugovor. Dvojica pravnika htjeli su reći da je pravično da treći odgovara u slučaju kad principal tužbom protiv poslovođe ne uspije dobiti namirenje i tako pretrpi štetu. Principalova tužba protiv trećega počiva na promatranju imovinskog i interesnog položaja. Treći koji zaključuje posao s institorom zna da se, u krajnjem, radi o principalovu poslu. Zato se mora, ako se ne želi izložiti tužbi prema mišljenju Marcela i Gaja, obavijestiti o solventnosti poslovođe. Ako to ne učini, pravično je da odgovara u slučaju kad se principal ne može naplatiti od institora. Ta iznimna odluka Gaja i Marcela vjerojatno je opravdana idejom *ratio calculi*, tj. idejom pravične raspodjele dobiti. Principalova odgovornost kompenzirana je korišću koju izvodi iz posla koji je sklopio institor. Taj argument kasniji pravници nisu uvažavali. Tako Ulpijan u tekstu D.14.1.1.18 osporava da *exercitor* ima pravo na tužbu protiv trećih. Ipak, Paul, potaknut Marcelovim i Gajevim mišljenjem, u tekstu D.46.5.5⁶⁶ smatra da pretor treba dopustiti tužbu principalu iz ugovora njegova institora ako bi inače pretrpio štetu, očito uvažavajući činjenicu da principal stječe tužbeni zahtjev protiv trećega kad je institor podčinjena osoba. Međutim, problem se javlja kad je institor slobodna nepodčinjena osoba.⁶⁷ Principal u tom slučaju pod određenim okolnostima može pretrpjeti štetu ako je institor trećemu izvršio određenu činidbu, npr. prodao neku stvar iz principalove imovine, koju je treći primio, ali nije platio. Ako principal ne može naplatiti potraživanje iz institorove imovine, treći se obogatio na njegov račun. Zbog toga su trojica

⁶⁵ D. 14.3.2: zbog stvari o kojoj je poslovođa zaključio ugovor, ako ni na koji drugi način ne može zaštititi svoje pravo.

⁶⁶ D.46.5.5 (*Paul. 48 ad ed.*): *In omnibus praetoriis stipulationibus hoc servandum est, ut, si procurator meus stipuletur, mihi causa cognita ex eo stipulatione actio competat. idem est et cum institor in ea causa esse coepit, ut interposita persona eius dominus mercis rem amissurus sit, veluti bonis eius venditis: succurrere enim domino praetor debet.* (U svim pretorskim stipulacijama koje je sklopio moj prokurator, imam tužbu iz onih kod kojih je utvrđena osnova [*causa cognita*]). Isto je kad u stvari zaključenoj s institorom kao posrednikom dominus pretrpi štetu, npr. kad su prodana principalova dobra, pretor treba pomoći principalu.)

⁶⁷ Watson, *Contract of Mandate*, 81; Kaser, *Stellvertretung und "notwendige Entgeltlichkeit"*, ZSS 91 (1974), 193; isti, *Zum Wesen der römischen Stellvertretung*, *Romanitas* 9 (1970), 348; Schäfer, *Spitzenmanagement in Republik und Kaiserzeit. Die Prokuratoren von Privatpersonen im Imperium Romanum vom 2. Jh. v. Chr. bis zum 3. Jh. n. Chr.*, *St. Katharinen*, 1998., 25.

navedenih pravnika smatrali da treba pomoći principalu i za njegove protuzahtjeve dopustiti mu kao *actiones utiles* tužbe koje je samostalni poslovođa imao protiv svog poslovnog partnera.⁶⁸ Iznenaduje različito tretiranje tužbi *institoria* i *exercitoria* budući da se kod *actio exercitoria* ne dopušta da *exercitor* podiže tužbu protiv trećega.⁶⁹ Ulpijan kaže da *exercitor* ne treba pomoć u obliku *actio utilis* protiv trećega, očito ne uvažavajući argument *ratio calculi* (ideja *de in rem verso*) kojom su se rukovodili drugi pravници dopuštajući vlasniku radnje *actio institoria* protiv trećega.⁷⁰

V. JOŠ NEKI SLUČAJEVI ODGOVORNOSTI PRINCIPALA NA TEMELJU *ACTIO INSTITORIA*

1. Sljedeći tekstovi govore o odgovornosti vlasnika radnje na temelju *actio institoria* u slučajevima kad je poslovođu postavio vlasnikov prokurator, tutor

⁶⁸ Claus, n. dj., 226; Plescia, The development of agency in Roman law, *Labeo* 30 (1984), 183, n. 50; Hofstetter, Direkte Wirkungen indirekter Stellvertretung, *Mélanges Felix Wubbe, Fribourg*, 1993., 174-175; Hamza, n. dj., 36, n. 19, smatraju da je u navedenim slučajevima (D.14.3.1; D.14.3.2; D.46.5.5) riječ o približavanju neposrednom zastupanju jer pravni učinci po zakonu nastupaju za osobu "zastupanoga". Te polazne osnove koje su mogle otvoriti put priznanju neposrednog zastupanja nisu proširene i razrađene u postklasičnom i Justinijanovu pravu vjerojatno zbog pomanjkanja snage na teorijskom i ekonomsko-socijalnom području. U CTh.2.31.1 (=C.4.26.13pr.-3) ističe se zahtjev *rogante domino*; trećoj ugovornoj strani morala se očitovati ovlast na ugovaranje. Treći nije stjecao nikakav zahtjev protiv gospodara *nisi specialiter ut pecuniam commodet a domino fuerit postulatus*. Ipak, Justinijanove Institucije predviđaju izravnu odgovornost gospodara na temelju tužbe iz ugovora koji je sklopljen posredstvom poslovođe ako je nešto iz imovine trećega ušlo u imovinu principala koji je naložio sklapanje posla s trećim. I.4.7.8: *Illud in summa admonendi sumus id, quod iussu patris dominive contractum fuerit quodque in rem eius versum fuerit, directo quoque posse a patre dominove condici, tamquam si principaliter cum ipso negotium gestum esset. ei quoque, qui vel exercitoria vel institoria actione tenetur, directo posse condici placet, quia huius quoque iussu contractum intellegitur*. (Najzad, moramo podsjetiti da se ono što je ugovoreno na temelju ovlasti oca ili gospodara ili ono što je ušlo u njihovu imovinu može od njih neposredno utužiti, kao kad bi posao od početka bio s njima zaključen. Priznato je također da onaj koji odgovara na osnovi tužbi *exercitoria* i *institoria* može izravno biti tužen jer se i ovdje pretpostavlja da je ugovoreno na temelju njegove ovlasti.) Opširnije v. Levy, *Weströmisches Vulgarrecht. Das Obligationenrecht*, Weimar, 1956., 77; Claus, n. dj., 349-354; Kaser, *Das römische Privatrecht II*, München, 1975., 103; Angelini, *Il "procurator"*, Milano, 1971., 73.

⁶⁹ Usp. D.14.1.1.18 (*Ulp. 28 ad ed.*)

⁷⁰ Claus, n. dj., 225 - 226.

ili skrbnik, pa čak i poslovođa bez naloga ako principal naknadno odobri postavljenje.

D.14.3.5.18 (*Ulp. 28 ad ed.*): *Sed et si procurator meus, tutor, curator institutorem praeposuerit, dicendum erit veluti a me praeposito dandam institutoriam actionem.*⁷¹

Ako je *procurator*, *tutor* ili *curator* postavio instititora, *actio institutoria* usmjerena je jedino protiv principala, osim ako je *procurator* upravitelj cjelokupne imovine (*procurator omnium bonorum*). Ulpijan misli da se mora smatrati da je *praepositio* institutoru podijeljena od vlasnika radnje i onda kad je to zapravo učinio vlasnikov prokurator, tutor ili skrbnik. Očito je da je *procurator omnium bonorum* imao iste ovlasti glede postavljenja instititora kao i njegov *dominus* - vlasnik radnje. Tako *dominus* praktično dva puta očituje prema trećima da će na sebe preuzeti obveze drugih: postavljenjem *procurator omnium bonorum* i namještenjem poslovođe putem prokuratora. Na taj je način znatno proširena mogućnost obvezivanja slobodne osobe na području pretorskog prava. *Procurator omnium bonorum* u položaju je da može postaviti instititora poslovi kojeg će konstituirati odgovornost *dominusa*. Za razliku od Ulpijana koji smatra da naknadno odobrenje poslovođina namještenja rezultira isključivo principalovom odgovornošću, Paul u tekstu D.14.3.6 iznosi mišljenje da *procurator* treba odgovarati zajedno s vlasnikom radnje.

D.14.3.6 (*Paul. 30 ad ed.*): *Sed et in ipsum procuratorem, si omnium rerum procurator est, dari debet institutoria.*⁷²

2. Slične pravne posljedice predviđa Ulpijan u slučaju postavljenja prokuratora od nezvanog poslovođe ako to *dominus* naknadno odobri. Ulpijanov tekst nadovezuje se na Paulov.

D.14.3.7 pr. (*Ulp. 28 ad ed.*): *Sed et si quis meam rem gerens praeposuerit et ratum habuero, idem erit dicendum.*⁷³

Putem *ratihabitio dominus* očituje volju da će, pored instititora i poslovođe bez naloga, odgovarati za poslove koje institutor sklopi s trećima. To ujedno znači da *ratihabitio* zamjenjuje *praepositio*, što je još jedan od razloga odgovornosti vlasnika radnje na temelju *actio institutoria*. Zbog toga se navedena *ratihabitio* po svom sadržaju ne može izjednačiti s mandatom. Premda *procurator omnium*

⁷¹ D.14.3.5.18: Ali, i onda kad je moj prokurator, tutor ili skrbnik postavio poslovođu, mora se reći da se *actio institutoria* podjeljuje kao da sam ga ja sam postavio.

⁷² D.14.3.6: Ipak, i protiv samog prokuratora mora biti dopuštena *actio institutoria* ako je upravitelj cjelokupne imovine.

⁷³ D.14.3.7 pr.: Ipak, isto se mora reći ako je onaj koji je bez naloga za mene obavio posao postavio instititora i ja odobrio.

bonorum zastupa svoga gospodara koji je vlasnik radnje namještenjem institora kojeg će poslovi imati učinak prema gospodaru, ne može se ni u ovom slučaju govoriti o neposrednom zastupanju jer se konstituira samo suodgovornost dominusa iz poslova poslovođe. Gospodar će biti odgovoran ako je prethodno dao nalog (*mandatum*) za postavljenje institora ili je prokuratorovu djelatnost bez mandata naknadno putem *ratihabitio* priznao.⁷⁴

3. *Pupillus* odgovara za poslove institora ako je tutor pri postavljenju dao svoju suglasnost⁷⁵, a ako *auctoritas* nije postojala, samo do visine postignutog obogaćenja.⁷⁶

Pupillus će odgovarati i kad je nasljednik osobe koja je postavila institora ako se i dalje koristi uslugama istog poslovođe. U suprotnom, njegovi tutori morali su opozvati institora, bilo tako što su ga trebali faktično spriječiti da i dalje djeluje kao *negotiator* ili *praepositus tabernae* ili objaviti putem javnog natpisa (*proscriptio*) da su mu oduzete trgovinske ovlasti.⁷⁷ Za razliku od Gaja i Ulpijana, *Paulus* u tekstu D.14.3.17.2 iznosi nešto drukčije mišljenje glede odgovornosti nedoraslog nasljednika za poslove institora.

D.14.3.17.2 (*Paul.* 30 *ad ed.*): *Si impubes patri habenti institores heres exstiterit, deinde cum his contractum fuerit, dicendum est in pupillum dari actionem propter utilitatem promiscui usus, quemadmodum ubi post mortem tutoris, cuius auctoritate institor praepositus est, cum eo contrahitur.*⁷⁸

U navedenom tekstu *Paul* iznosi stajalište da treba dopustiti *actio institoria* protiv nedorasloga smatrajući da je puno korisnije nastaviti s poslovnom djelatnošću i poslovnim odnosima, čak i u slučaju smrti tutora uz suglasnost kojeg je institor postavljen.

4. Pravne posljedice institorova postavljenja vrijedile su i nakon smrti institora ili principala. Institorov suogovaratelj mogao je podići tužbu protiv principalova nasljednika. Principalov nasljednik mora odgovarati za obveze iz poslova koje je sklopio poslovođa u vrijeme prije nego što je stupio u nasljedstvo ako poslovođin suogovaratelj nije znao za principalovu smrt, o čemu govori Ulpijan u tekstu D.14.3.5.17.

⁷⁴ Opširnije v. Schäfer, n. dj., 47-48, 81, 236-245.

⁷⁵ D.14.3.9 (*Ulp.* 28 *ad ed.*)

⁷⁶ D.14.3.10 (*Gai.* 9 *ad ed. prov.*)

⁷⁷ D.14.3.11pr. (*Ulp.* 28 *ad ed.*)

⁷⁸ D.14.3.17.2: Ako je nedorasla osoba nasljednik oca koji je postavio institora, i ako s njim budu zaključeni ugovori, mora se reći da se zbog prednosti kontinuiteta poslovnih odnosa dopušta *actio institoria* protiv pupile; isto kao i kad nakon smrti tutora, uz formalnu suglasnost kojeg je postavljen institor, s njim bude ugovarano.

D.14.3.5.17 (*Ulp. 28 ad ed.*): *Si ab alio institor sit praepositus, is tamen deceserit qui praeposuit et heres ei extiterit, qui eodem institore utatur, sine dubio teneri eum oportebit. nec non, si ante aditam hereditatem cum eo contractum est, aequum est ignoranti dari institoriam actionem.*⁷⁹

Druga osoba, različita od dominusa, postavila je roba za poslovođu, a potom umrla. U tom slučaju, ako je umrli ostavio nasljednika, onda će nasljednik, a ne *dominus*, biti tužen s *actio institoria*. Ulpijan očito potvrđuje prvenstvo trgovinskog odnosa proisteklog iz *praepositio* pred onim zasnovanim na odnosu vlasti. To je razlog zbog kojeg će tužena osoba biti nasljednik umrlog principala koji je trgovinsku djelatnost obavljao posredstvom tuđeg roba kao instititora, a ne posredstvom *dominus servus institor*. Odgovornost principala pravnik izravno vezuje uz zaključenje pravnih poslova sklopljenih od poslovođe u okviru dane *praepositio*, smatrajući je neovisnom o eventualnim promjenama u odnosu principal - *servus (filius)* ili principal - slobodni institor.⁸⁰

Za razliku od Ulpijana koji, slijedeći pravilo *mandatum morte solvitur*, smatra da se nalog u slučaju smrti jedne od stranaka gasi i da se samo *utilitatis causa* može smatrati još uvijek važećim u korist neobaviještene stranke,⁸¹ *Pomponius-Paulus* u tekstu D.14.3.17.3 dopuštaju tužbu iz svih poslova koje je institor zaključio s trećima prije nego što je nasljednik stupio u nasljedstvo, bez obzira na eventualno znanje o principalovoj smrti.⁸²

⁷⁹ D.14.3.5.17: Ako je drugi, koji je postavio instititora, umro, a ostavio je nasljednika koji se koristi istim poslovođom, onda je nedvojbeno da nasljednik mora odgovarati. I pravično je dopustiti tužbu *institoria* onome koji je, prije nego što se stupilo u nasljedstvo i ne znajući za to, ugovorio s poslovođom.

⁸⁰ Miceli, n. dj., 227, smatra da odgovornost sankcionirana tužbama *exercitoria* i *institoria* pogađa samo principala, a ne i namještenika, bez obzira na eventualne promjene, te da je kod tih tužbi riječ o osobnoj odgovornosti principala koja proizilazi iz same činjenice da je on nositelj aktivnosti, obavljanje koje je u cijelosti ili djelomično povjerio robu, sinu ili slobodnoj osobi. Bez obzira na njihov imovinskopravni status, oni ne stječu nikakvu samostalnost jer se svi učinci poslovne djelatnosti odnose samo na principala, zbog čega je samo on *iure honorario* mogao biti tužen. Odgovornost proistekla iz pretorova edikta u slučaju principalove smrti prenosila se jedino na njegove nasljednike kao i sve druge obveze koje su mu pripadale. U pretorovu ediktu nije predviđena mogućnost da institor ili *magister navis* budu tuženi, čak ni onda kad su bili slobodne i pravno i poslovno sposobne osobe; njihova odgovornost ovisila je jedino o tumačenju pravnik koji su je predviđali u pojedinim slučajevima zato što je bila jedino primjenjiva ili je bila zadovoljavajuća alternativa. Samo u tom smislu i okvirima može se govoriti o adjektivijskoj odgovornosti.

⁸¹ G.3.160; I.3.26.10.

⁸² U literaturi je sporno pitanje treba li u tekstu D.14.3.17.3 *sciens* promijeniti u *nesciens*. V. Wacke, n. dj., 316, n.144.

D.14.3.17.3 (*Paul. 30 ad ed.*): *Eius contractus certe nomine, qui ante aditam hereditatem intercessit, etiamsi furiosus heres existat, dandam esse actionem etiam Pomponius scripsit: non enim imputandum est ei, qui sciens dominum decessisse cum institore exercente mercem contrahat.*⁸³

U ovom tekstu *Pomponius* i *Paulus* iznose mišljenje da institorova trgovinska ovlast ne prestaje principalovom smrću. Takvo rješenje smatrali su puno povoljnijim za trgovinski promet. Principalova smrt nije smjela dovesti do prekida poslovne djelatnosti zbog čega su smatrali da se pravila o gašenju mandata u ovom slučaju ne mogu primijeniti. Osim toga, valja pretpostaviti da će poslovođa uživati povjerenje i principalova nasljednika budući da mu je principal vjerovao sve do smrti.

Ako je *actio institoria* bila podignuta protiv principala, u slučaju njegove smrti odnosila se na njegove nasljednike, kako kaže *Ulpijan* u tekstu D.14.3.15.

D.14.3.15 (*Ulp. 28 ad ed.*): *Novissime sciendum est has actiones perpetuo dari et in heredem et heredibus.*⁸⁴

Ulpijan ističe da *actio institoria* ne podliježe nikakvoj zastari (*actio perpetua*) te da je aktivno i pasivno nasljeđiva.⁸⁵

5. Institor je mogao biti postavljen od više principala koji su imali zajedničku radnju. U tom slučaju na temelju zajedničke *praepositio* odgovara više gospodara *in solidum*, bez obzira na to je li kao institor postavljen zajednički⁸⁶ ili tuđi rob⁸⁷

⁸³ D.14.3.17.3: Nedvojbeno je da *actio institoria* mora biti dopuštena s obzirom na ugovore zaključene u vremenu prije stupanja u nasljedstvo, čak i kad je nasljednik duševno bolestan; tako je pisao i *Pomponius*. Dakle, ne može se ništa prigovoriti onome koji je, znajući za principalovu smrt, ugovorio s poslovođom.

⁸⁴ D.14.3.15: Najzad, treba znati da se te tužbe dopuštaju neograničeno, kako nasljednicima, tako i protiv njih.

⁸⁵ Slično kao i *actio exercitoria* (D.14.1.4.4). Opširnije v. Miceli, n. dj., 224-227.

⁸⁶ U tekstu D.14.3.13.2 (v. bilješku 29 u ovom tekstu.) *Ulpijan* se poziva na *Julijanovo* mišljenje pokušavajući razriješiti dvojbu glede pitanja odgovornosti suvlasnika za obveze koje je preuzeo zajednički rob te pita treba li svaki od suvlasnika biti odgovoran sukladno vlasničkom udjelu na robu ili sukladno vlasničkom udjelu u poduzeću, ili možda u cijelosti. Po uzoru na tužbe *exercitoria* i *de peculio*, opredjeljuje se za punu odgovornost svakog suvlasnika napominjući da je suvlasnik koji je bio tužen iz ugovora sklopljenog sa zajedničkim robom (*servus communis*), u svrhu regresa onoga što je platio robovu suogovaratelju, mogao tužiti ostale suvlasnike putem *actio pro socio* ili *actio communi dividundo*. Opširnije v. Földi, Remarks on the legal structure of enterprises in Roman law, RIDA 43 (1996), 199-201; Di Porto, Impresa collettiva, 63, 93.

⁸⁷ D.14.3.14 (*Paul. 4 ad Plaut.*)

ili slobodna osoba.⁸⁸ Svaki od principala mogao je od ostalih putem tužbe iz ortaštva ili tužbe za raskid suvlasništva zahtijevati naknadu onoga što je platio preko visine svoga udjela.⁸⁹ Bila je moguća i obrnuta situacija: principal je mogao na čelo radnje postaviti više institora. U tom slučaju gospodar je mogao označiti putem *praepositio* mora li treća ugovorna strana sklopiti posao sa svim institorima zajedno ili će biti valjan i ugovor zaključen samo s jednim od njih.⁹⁰

6. U sljedećem Paulovu tekstu analizirano je pitanje može li *vilicus* svojim radnjama konstituirati gospodarevu odgovornost.

D.14.3.16 (*Paul. 29 ad ed.*): *Si cum vilico alicuius contractus sit, non datur in dominum actio, quia vilicus propter fructus percipiendos, non propter quaestum praeponitur. si tamen vilicum distrahendis quoque mercibus praepositum habuero, non erit iniquum exemplo institoriae actionem in me competere.*⁹¹

U prvom dijelu teksta *Paulus* kaže da treća osoba ne može učiniti gospodara odgovornim na temelju pravnog posla koji je zaključila s upraviteljem imanja (*vilicus*) jer je uobičajena zadaća vilikusa bila uzeti u posjed za gospodara plodove s imanja, tj. prikupiti ih i uskladištiti. U krug povjerenih mu poslova nije spadala prodaja žetvenih plodova i stjecanje zarade.⁹² Međutim, pravnikovo se mišljenje mijenja u drugom dijelu teksta ako je gospodar okvire *praepositio*

⁸⁸ Opširnije v. Bretonne, *Servus communis. Contributo alla storia della proprietà romana in età classica*, Napoli, 1958., 173; Di Porto, *Impresa collettiva*, 63, 93, 343-354; Aubert, n. dj., 54.

⁸⁹ Wacke, n. dj., 318-319.

⁹⁰ D.14.3.11.5 (*Ulp. 28 ad ed.*): *item si plures habuit institores, vel cum omnibus simul contrahi voluit vel cum uno solo.* (Isto tako, treba paziti ako je gospodar imao više institora pa je odredio da se smije ugovarati samo sa svima zajedno, ili samo s jednim od njih.) Usp. D.32.91.2 (*Pap. 7 resp.*); D.33.7.7 (*Scaev. 22 dig.*); D.33.7.8 pr. (*Ulp. 20 ad Sab.*); D.33.7.15 pr. (*Pomp. 6 ad Sab.*)

⁹¹ D.14.3.16: Ako je s nečijim upraviteljem (*vilicus*) sklopljen ugovor, onda se protiv gospodara ne podjeljuje tužba jer je upravitelj postavljen za stjecanje poljskih plodova, a ne za stjecanje zarade iz poslova. Ako je *vilicus* ipak postavljen i za prodaju robe, nije neprimjereno da prema uzoru na *actio institoria* protiv mene bude dopuštena tužba.

⁹² Rabel, n. dj., 6; Solazzi, *Le azioni del pupillo e contro il pupillo per i negozi conclusi dal tutore*, *Scritti di diritto romano*, I, Napoli, 1955., 570; Albertario, *L'actio quasi institoria*, *Studi di diritto romano*, IV, Milano, 1946. 206; Burdese, *Actio ad exemplum institoriae e categorie sociali*, St. Donatuti, Milano, 1973., 198; Angelini, n. dj., 244; Carelli, *L'actio quasi institoria*, *Estratto dagli Studi in memoria di B. Scorza*, Roma, 1940., 244; Di Porto, n. dj., 3235; Chiusi, n. dj., 173.

proširio i postavio vilikusa za prodaju plodova. Na temelju takve aktivnosti koja prelazi uobičajene granice djelatnosti upravitelja, može *vilicus* obvezivati gospodara. Pravnik se vjerojatno rukovodio gospodarskim i praktičnim razlozima kad je izjednačio vilikusa postavljenog za određeno područje s prokuratorom.⁹³ *Procurator* i *institor* dvije su potpuno različite funkcije, odijeljene putem *negotiatio*. *Negotiatio* je stalna djelatnost kojom se stječe zarada poduzimajući pravne poslove za račun gospodara posla. Dok *institor* ostvaruje tipično pravno-poslovno zastupanje prema van, *procurator* djeluje interno kao upravitelj imovine. O razlici između tih instituta jasno govori Labeo u Ulpijanovu tekstu D.14.3.5.10.⁹⁴

D.14.3.5.10 (*Ulp.* 28 *ad ed.*): *Sed et cum fullo peregre proficiscens rogasset, ut discipulis suis, quibus tabernam instructam tradiderat, imperaret, post cuius protectionem vestimenta discipulus accepisset et fugisset, fullonem non teneri, si quasi procurator fuit*

⁹³ Kreller, Formula ad exemplum institoriae actionis, Festschrift Wenger, II, München, 1945., 93, n. 5, smatra da je rečenica *si tamen - fin* interpolirana jer se u njoj, zapravo, govori o jednoj *actio institoria utilis*. Claus, n. dj., 282, misli da se izrazom *exemplo institoriae* samo htjelo reći da se upravitelj, u slučaju njegova postavljenja za prodaju plodova, može izjednačiti s institorom te da upraviteljev suogovaratelj može tužiti gospodara tužbom analognoj *actio institoria*. Di Porto, n. dj., 3235, smatra da se *exemplo institoriae* u D.14.3.16 može opravdati samo time da je *vilicus* u konkretnom slučaju bio ovlašten isključivo za prodaju plodova, ali ne i za druge djelatnosti. Chiusi, n. dj., 179, ističe da se, u slučaju kad je *vilicus* bio ovlašten na prodaju plodova, gospodar mogao izravno tužiti putem *actio institoria* te da nije bilo nikakva razloga zamjenjivati tu tužbu s *actio utilis*. Chiusi se poziva na tekst P.S.2.8.2 u kojem *Paulus* dopušta *actio directa* za poslove onoga koji ima *praepositio condendis vendendisque frugibus* i otklanja mogućnost jedne *actio utilis* za isto činjenično stanje. Iz tog je razloga *exemplo* sigurno kasnije umetnuto. P.S.2.8.2: *Si quis pecuniae fenerandae agroque colendo condendis vendendisque frugibus praepositus est, ex eo nomine quod cum illo contractum est in solidum fundi dominus obligatur: nec interest, servus an liber sit.* (Ukoliko je netko postavljen za obavljanje poslova oko davanja novca na kamate, obrade zemljišta, skupljanje i prodaju plodova, on time obvezuje i gospodara; pri tome nije važno da li je [on] rob ili slobodna osoba.) (Prijevod: Romac, Julije Paulo, sentencije, Zagreb 1989., 81.)

⁹⁴ Tekst D.14.3.5.10 smatra se interpoliranim posebice u dijelu gdje se suprotstavljaju *procurator* i *institor* (...*fullonem non teneri, si quae asi procurator fuit relictus: sin vero quasi institor, teneri eum* ...). Opširnije v. Solazzi. *Procurator ed institor in D.14.3.5.10*, SDHI 9-10 (1943), 104-105; Rabel, n. dj., 14. Suprotno misli Carrelli, n. dj., 176, koji tekst drži izvornim smatrajući da sadržava klasično mišljenje koje je u cijelosti suprotno Justinijanovu. Ulpijanov tekst nastao je kasnije od uvodnog dijela u kojem se odlučno negira mogućnost da *dominus* odgovara za obveze koje zaključuje njegov *procurator*.

*relictus: sin vero quasi institor, teneri eum. plane si adfirmaverit mihi recte me credere operariis suis, non institoria, sed ex locato tenebitur.*⁹⁵

Pozivajući se na Labeovo mišljenje, Ulpijan razmatra pitanje odgovornosti vlasnika radnje za obveze iz poslova koje zakluče njegovi namještenici za vrijeme njegove odsutnosti. Prije nego što će otputovati, čistač odijela zamolio je određenu osobu⁹⁶ da nadzire radnju koju je povjerio svojim naučnicima. Jedan od njegovih šegрта uzeo je od klijenta odjeću i pobjegao s njom. Postavilo se pitanje hoće li vlasnik radnje za to odgovarati. Pravnik odgovara da čistač odijela neće odgovarati ako je osobu kojoj je povjerio kontrolu nad radnjom postavio kao prokuratora budući da se aktivnost prokuratora odnosila samo na internu djelatnost radnje. Međutim, ako ga je postavio kao instititora, odgovarat će putem *actio institoria* jer ga je aktom postavljenja ovlastio na poslovno zastupanje prema trećima. Obrtnik neće odgovarati na temelju *actio institoria*, nego putem izravne tužbe - *ex locato* ako je uvjerio mušteriju da može prepustiti stvari njegovim namještenicima budući da se tada smatra da je ugovor zaključen osobno s vlasnikom radnje.⁹⁷

7. Pitanje odgovornosti vlasnika radnje postavlja se i u slučaju kad jednom od svojih pomoćnika povjeri obavljanje poslovne djelatnosti izvan radnje, kao što je primjer prodaje svježeg kruha na tržnici u tekstu D.14.3.5.9.

D.14.3.5.9 (*Ulp. 28 ad ed.*): *Idem Labeo ait: si quis pistor servum suum solitus fuit in certum locum mittere ad panem vendendum, deinde is pecunia accepta praesenti, ut per dies singulos eis panem praestaret, conturbaverit, dubitari non oportet, quin, si permisit ei ita dari summas, teneri debeat.*⁹⁸

⁹⁵ D.14.3.5.10: Ali, ako čistač odijela, prije nego što otputuje, zamoli nekoga da pripazi na njegove naučnike, kojima je prepustio daljnje vođenje radnje i ako nakon njegova odlaska jedan njegov naučnik primi odjeću na čišćenje i s njom pobjegne, onda čistač odijela ne odgovara ako je onoga postavio kao svog prokuratora; naprotiv, ako ga je postavio kao instititora, onda odgovara. Ako me je čistač odijela svakako uvjerio da mogu vjerovati njegovim radnicima, on mi ne odgovara s *actio institoria*, nego s *actio ex locato*.

⁹⁶ Nije potpuno jasno kome je vlasnik radnje povjerio radnju: jednom od svojih naučnika ili trećoj osobi.

⁹⁷ Opširnije v. Benke, n. dj., 599, n. 41, 603, n. 58; Solazzi, n. dj., 104-113; Beseler, Romanistische Studien II, ZSS 50 (1930), 46; Ledersteger-Falkenegg, Die Entwicklung der Stellvertretung im römischen Recht nach den lateinischen Quellen, Erlangen, 1902., 88-89; Knütel, Haftung für Hilfspersonen, ZSS 100 (1983), 352; Levy, n. dj., 81, n. 299.

⁹⁸ D.14.3.5.9: Labeo dalje kaže: ako je neki pekar običavao slati svog roba na određeno mjesto radi prodaje kruha i rob, koji je od nekih kupaca unaprijed uzeo novac kako bi im svaki dan isporučivao kruh, kasnije postane insolventan, onda se ne može dvojiti da pekar mora odgovarati ako je bio suglasan s tim da se roba plaća na takav način.

Pekar je redovito slao roba na određeno mjesto u gradu gdje je od kupaca unaprijed uzimao novac da bi im idućih dana isporučio željenu količinu kruha. Rob je jednoga dana primljeni predujam potrošio. Labeo potvrđuje odgovornost gospodara u ovom slučaju ako je dopustio robu da mu kupci unaprijed plaćaju.⁹⁹ Takva djelatnost često je dovodila do osnivanja filijala udaljenih od sjedišta radnje,¹⁰⁰ što je imalo značajne posljedice u sudskom postupku. U tekstu D.5.1.19.3 Labeo spominje slučaj provincijskog poduzetnika koji je namjestio poslovođu u Rimu radi prodaje robe. U slučaju spora, principal, koji je tužen na temelju poslovodstvene tužbe, mora doći na sud u mjestu podružnice jer se pretpostavljalo da je gospodar osobno preko svog poslovođe zaključio posao.¹⁰¹ Osim toga, principal je pozivan na sud da se provjeri postojanje i okvir *praepositio* kako bi se odredio opseg njegove odgovornosti.

D.5.1.19.3 (*Ulp. 60 ad ed.*): *Apud Labeonem quaeritur, si homo provincialis servum institorem vandendarum mercium gratia Romae habeat: quod cum eo servo contractum est, ita habendum atque si cum domino contractum sit: quare ibi se debebit defendere.*¹⁰²

Labeonovo stajalište ponavlja Paul u tekstu D.12.1.29 gdje se poziva na Julijanovo mišljenje da institorovu zajmodavcu pripada kondikcija iz zajma izravno protiv imatelja vlasti.¹⁰³

⁹⁹ Iz teksta se ne može sa sigurnošću zaključiti je li Labeo pored *praepositio* zahtijevao još i dodatni pristanak gospodara za takav način plaćanja ili su gospodarovo duže trpljenje (*patientia*) ili možda odgovarajući mjesni običaji (usp. D.50.17.34) bili dovoljni za konstituiranje gospodarove odgovornosti. Ipak, odatle, kao i iz teksta D.14.5.8, očito je da klasična jurisprudencija nije potpuno prevladala dvojbe glede pitanja prekoračenja granica *praepositio*.

¹⁰⁰ D.14.3.13.pr. (*Ulp. 28 ad ed.*); D.40.9.10 (*Gai. 1 rer. cottid.*)

¹⁰¹ Opširnije v. Aubert, n. dj., 57-58; Kirschenbaum, n. dj., 111-112; Lemosse, La procédure contre l'esclave débiteur, une nouvelle révélation romanistique, RD 62 (1984), 225-229; Andreau, n. dj., 706-707.

¹⁰² D.5.1.19.3: Kod Labea se istražuje slučaj kad netko iz provincije ima u Rimu roba kao poslovođu za prodaju robe. Poslovi koji s tim robom budu zaključeni moraju se procjenjivati kao da su zaključeni s vlasnikom zbog čega se on mora tamo braniti.

¹⁰³ D.12.1.29 (*Paul. 4 ad Pl.*): *Si institorem servum dominus habuerit, posse dici Iulianus ait etiam condici ei posse, quasi iussu eius contrahatur, a quo praepositus sit.* (Ako je gospodar imao roba za poslovođu, može se prema Julijanovu mišljenju reći da gospodar može biti tužen kondikcijom jer je ugovor zaključen po nalogu onoga koji je postavio roba.)

VI. ACTIO UTILIS AD EXEMPLUM INSTITORIAE

I. Ako je prokurator putem dodijeljene *praepositio* upućen na zaključivanje poslova s trećima, *dominus* će odgovarati slično kao u slučaju postavljenja institora.¹⁰⁴ Takvo rješenje uvodi Papinijan u tekstu D.14.3.19pr., u kojem govori o prokuratoru koji je putem mandata postavljen za uzimanje novčanog zajma.¹⁰⁵ Premda prokurator kojem je dopušteno primati zajam nije institor u strogom smislu, njegov *dominus* odgovarat će ravnopravno s njim na temelju *actio (utilis) ad exemplum institoriae actionis*, čak i u slučaju kad je prokurator plaćevno sposoban, ili je njegova obveza pojačana stipulacijom. Na taj je način proširenjem odgovornosti na gospodara prokuratorovu suogovaratelju pružena dodatna sigurnost.

D.14.3.19pr. (Papin. 3 resp.): *In eum, qui mutuis accipiendis pecuniis procuratorem praeposuit, utilis ad exemplum institoriae dabitur actio: quod aequae faciendum erit et si procurator solvendo sit, qui stipulanti pecuniam promisit.*¹⁰⁶

Iz Papinijanova je teksta očito da *praeponens* odgovara za obvezu iz zajma koju preuzme prokurator, zajedno s prokuratorom, i to samo putem *actio utilis institoriae actionis*.¹⁰⁷

¹⁰⁴ Rabel, n. dj., 7, smatra da slobodnog nepodčinjenog institora i prokuratora karakterizira odnos ovisnosti koji se kod institora očituje u svojstvu namještenika (*Angestelleneigenschaft*), dok je kod prokuratora temelj podređenog položaja u fiducijarnom odnosu. Njihov podjednaki društveni položaj omogućio je proširenje *actio institoriae* u formi *actio ad exemplum institoriae* na prokuratora - na *praepositus*. Usp. Hamza, n. dj., 31; Angelini, Osservazioni, 234; Burdese, n. dj., 200. Inače su prokuratori prvobitno bili oslobođenici, prijatelji ili ljudi u koje je *pater familias* imao povjerenja i koji su u slučajevima gospodarove odsutnosti po svom nahodanju sklapali poslove za kojima se pokazala potreba. Počev od carskog razdoblja preuzeli su funkciju upravitelja imovine za mjesno ili stvarno ograničene imovinske komplekse. Postavljanjem za prokuratora imenovani je dobivao generalni mandat koji ga je u vezi s prepozicijom osposobljavao na ostvarenje niza prava koja su spadala u uobičajeno upravljanje (otuđivanje principalove imovine; naplaćivanje tražbina; odgoda potraživanja). To je dodatni razlog zbog kojeg su Rimljani tijekom vremena sve manje uočavali razliku između prokuratora i institora, što je omogućilo proširenje poslovodstvene tužbe i na djelatnost prokuratora. Opširnije v. Müller, n. dj., 24.

¹⁰⁵ Usp. D.14.3.13pr. (*Ulp. 28 ad ed.*)

¹⁰⁶ D.14.3.19pr.: Protiv onoga koji je postavio prokuratora za primanje zajma podjeljuje se tužba analogna *actio institoria*. Isto vrijedi i kad je prokurator koji je vjerovniku obećao vraćanje novca solventan.

¹⁰⁷ Opširnije o tome v. Pastori, La sostituzione negli atti negoziali, u: Gli istituti romanistici come storia e vita del diritto, Milano, 1988., 625; Düll, Über Ansätze direkter Stellver-

2. Za Papinijanovo ime vezano je i drugo činjenično stanje koje se smatra analognim proširenjem tužbe *institoria*. *Dominus* će biti adjektivijski odgovoran i kad prokurator na temelju mandata ugovori s trećim i treći, znajući za mandat i pouzdavajući se u mandanta, stekne potraživanje iz ugovora. O takvoj situaciji govori se u tekstu D.19.1.13.25. Sve što je vrijedilo za uzimanje zajma smatralo se ispravnim i za kupoprodaju. Gospodar je odgovoran na temelju tužbe analogne tužbi *institoria (utilis actio ex vendito)* ako je putem mandata naložio prokuratoru prodaju određene stvari, a kupac je, pouzdavajući se u mandat, sklopio ugovor.

D.19.1.13.25 (*Ulp. 32 ad ed.*): *Si procurator vendiderit et caverit emptori, quaeritur, an domino vel adversus dominum actio dari debeat. et Papinianus libro tertio responsorum putat cum domino ex empto agi posse utili actione ad exemplum institoriae actionis, si modo rem vendendam mandavit: ergo et per contrarium dicendum est utilem ex empto actionem domino competere.*¹⁰⁸

Iz teksta je očito da je prokurator, sklapajući ugovor o kupoprodaji, upoznao kupca s pravnom pozadinom posla, tj. s činjenicom da zaključuje posao na temelju ugovora o nalogu koji je dobio od gospodara posla. Zbog toga Papinijan smatra da protiv gospodara posla treba dopustiti tužbu iz kupoprodaje analognu poslovodstvenoj tužbi, pružajući ipak gospodaru mogućnost pravne zaštite putem *actio utilis contraria*.¹⁰⁹

3. Ulpijan se ponovo poziva na Papinijanovo mišljenje u tekstu D.17.1.10.5 u kojem kaže da se protiv gospodara posla podjeljuje *actio utilis* po uzoru na *actio institoria*. U ovom slučaju mogućnost sudske zaštite protiv prokuratorova principala dobio je *fideiussor* koji je jamčio *quia dominus procuratori mandaverat, ut pecuniam mutuam acciperet*.

tretung im frührepublikanischen römischen Recht, ZSS 67 (1950), 183; Benke, n. dj., 607-611; Petrucci, n. dj., 309; Plescia, n. dj., 184; Knütel, n. dj., 353; Miceli, n. dj., 207, n. 40; Behrends, Die Prokuratur des klassischen römischen Zivilrechts, ZSS 83 (1971), 295; Kaser, Stellvertretung, 196.

¹⁰⁸ D.19.1.13.25: Ako je prokurator prodao stvar i kupcu dao osiguranje putem stipulacije, pita se smije li se tužba iz kupoprodaje dopustiti u korist gospodara ili protiv njega. I Papinijan u 3. knjizi Odgovora misli da protiv gospodara treba podići tužbu iz kupoprodaje analognu tužbi *institoria*, uz pretpostavku da je dao nalog za prodaju stvari. Otuda se mora reći i za obrnut slučaj da gospodaru pripada analogna tužba iz kupoprodaje.

¹⁰⁹ U završnom dijelu fragmenta D.19.1.13.25 Papinijan kaže da treba dopustiti *actio utilis* gospodaru neposredno protiv trećega premda bi bila u konkurenciji s tužbom koju je imao sam institor ili prokurator. Ta se rečenica (*ergo et per contrarium dicendum est utilem ex empto actionem domino competere*), ipak, općenito smatra interpoliranom. V. Claus, n. dj., 262, n. 193; Wacke, n. dj., 342.

D.17.1.10.5 (*Ulp. 31 ad ed.*): *Idem Papinianus libro eodem refert fideiussori condemnato, qui ideo fideiussit, quia dominus procuratori mandaverat, ut pecuniam mutuam acciperet, utilem actionem dandam quasi institoriam, quia et hic quasi praeposuisse eum mutuae pecuniae accipiendae videatur.*¹¹⁰

Jamac koji je preuzeo jamstvenu obvezu na temelju mandata bio je osuđen platiti dug iz zajma koji je uzeo prokurator gospodara posla. Papinijan misli da se u svrhu regresa jamcu mora dopustiti ne samo tužba protiv prokuratora nego i tužba analogna *actio institoria* protiv gospodara posla jer se i u ovom slučaju smatra da je prokurator radio kao poslovođa onoga za koga je uzeo zajam.¹¹¹

Iz navedenih tekstova (D.14.3.19pr.; D.19.1.13.25; D.17.1.10.5) očito je da su rimski pravnici krajem 2. stoljeća uvidjeli nužnost uvođenja *actio utilis ad exemplum institoriae* kako bi konstituiranjem principalove odgovornosti za poslove koje sklopi *procurator cui mandatum est* ublažili rizik kojem se izlagao prokuratorov poslovni partner.

VII. ZAKLJUČAK

Actio institoria uvedena je krajem 2. st. p.n.e. zahvaljujući djelatnosti pretora čime je omogućeno da vlasnik radnje koji je postavio drugu osobu (*institor*) za rukovoditelja radnje bude tužen iz pravnih poslova koje poslovođa sklopi s trećima u okviru dobivene *praepositio*. Za poslovođu je mogao biti postavljen vlastiti ili tuđi rob, oslobođenik i slobodna osoba. Osobni status institora nije bio bitan za konstituiranje principalove sudgovornosti jer se *actio institoria* od početka mogla podići za obveze zaključene putem slobodne nepodčinjene osobe. Temelj principalove odgovornosti leži u *praepositio institoria*, neformalnom aktu koji je legitimirao institora na poduzimanje poslovne djelatnosti. *Praepositio* nije morala biti strogo određena u svim pojedinostima; radi zaštite povjerenja trećih za zasnivanje principalove odgovornosti bile su dovoljne i konkludentne radnje. Ograničenje ili oduzimanje (*proscriptio*) ovlasti za zaključenje poslova

¹¹⁰ D.17.1.10.5: Papinijan navodi u istoj knjizi da se osuđenom jamcu, koji je preuzeo jamstvo zato što je gospodar posla naložio svom prokuratoru da uzme zajam, u svrhu povrata plaćenog dopušta tužba analogna poslovodstvenoj. Pretpostavlja se, naime, da je u tom slučaju gospodar posla postavio prokuratora na isti način kao i poslovođu za uzimanje zajma.

¹¹¹ Kaser, n. dj., 196, n. 187; Claus, n. dj., 259; Wacke, n. dj., 345; Honsell/Mayer-Maly/Selb, *Römisches Recht*, Berlin, 1987., 381.

moralo je biti unaprijed javno obznanjeno. Prekoračenje granica prepozicije nije obvezivalo principala, zbog čega su poslovođini suugovaratelji morali biti upoznati sa svim okolnostima posla, a samim time i s činjenicom da sklapa pravni posao za drugoga. *Institor* zaključuje vlastite poslove i postaje ugovorni partner trećih, istodobno obvezujući i principala ako je radio u okviru danog postavljenja. Zbog toga se ni u slučaju poslovdstvene tužbe ne može govoriti o zastupanju u pravom smislu jer je iz zaključenog ugovora prvenstveno obvezan institor, a pravni učinci s obzirom na principala nastupaju po sili zakona, a ne na temelju pravnog posla. Treći su mogli tužiti institora tužbom iz ugovora (ako je to bilo moguće s obzirom na njegov status), ali ne i principala zbog shvaćanja da su ugovorom obvezne samo osobe koje su ga zaključile. Na pitanje može li principal izravno tužiti trećega iz ugovora koji je zaključio njegov poslovođa, rimski pravници različito odgovaraju: Ulpijanovo rješenje ovisi o tome je li institor bio pod principalovu vlašću (kad je odgovor potvrđan) ili je bila riječ o tuđem robu ili slobodnoj osobi (tada principal ne stječe pravo na tužbu protiv trećih). Ipak, iznimno, *Marcellus*, *Gaius* i *Paulus* smatraju da principalu treba dopustiti kao *actiones utiles* tužbe koje je samostalni poslovođa imao protiv svog suugovaratelja u slučaju kad principal tužbom protiv poslovođe ne uspije namiriti tražbinu i tako pretrpi štetu. Počev od Papinijana, *dominus* odgovara slično kao kod postavljenja institora putem *actio (utilis) ad exemplum institoriae actionis* ako je prokurator putem dodijeljene *praepositio* upućen na zaključivanje poslova s trećima.

Summary

Mirela Šarac*

LIABILITY OF THE *PRINCIPAL* FOR CONTRACTUAL OBLIGATIONS OF THE *INSTITOR*

On the basis of actio instotoria, the proprietor - the principal was liable for legal transactions of his employee - the institor in full (in solidum) if they had been concluded within the framework of his praepositio. Actio institoria does not represent any

* Mirela Šarac, Ph. D., Professor, Faculty of Law, University of Split, Domovinskog rata 8, Split

subordination of the legal status between the proprietor and the business manager. The institor can be a free man as well as one's own or somebody else's son or a slave. Even from its introduction actio institoria was applied in the cases when free persons were employed as commercial employees. The institor was authorised to perform permanently the complex of transactions connected with a certain economic enterprise. Liability of the shop-owner is based on praepositio institoria. By praepositio the proprietor expresses willingness to be obliged by the employee in solidum for the transactions concluded within the limits of condicio praepositionis. As an informal act praepositio is not directed to the employed person - praepositus, but to the third persons. Praepositio was not necessarily expressly stated since the third person could, in certain appropriate circumstances, interpret the concludent transactions as praepositio. Confidence of the third person was protected. In the case of exceeding the act of appointment (praepositio) dominus was not liable. What distinguishes actio institoria from representation in the strict sense is the fact that the conclusion of the contract primarily binds the institor and that legal consequences concerning the liability of the third person do not originate from the legal transaction but by the force of law. In addition, the institor's co-contractor had to be informed about the appointment of the business manager as well as with the given praepositio. During the time, the application of the management claim (actio institoria) was extended when the so-called actio utilis ad exemplum actionis institoriae was also applied in the cases in which the procurator had concluded the contract. Compensation ratihabitio was thus equalized in legal effects with the previously given order.

Key words: actio institoria, praepositio institoria, actiones adiecticiae qualitatis, liability in solidum, Roman law

Zusammenfassung

Mirela Šarac**

HAFTUNG DES PRINZIPALS FÜR DIE GESCHÄFTSVERPFLICHTUNGEN DES INSTITORS

Aufgrund der actio institoria haftete der Handelsherr, der Prinzipal, aus den Geschäften seines kaufmännischen Angestellten, des institor, auf die ganze Schuld (in solidum), wenn er im Rahmen der ihm erteilten praepositio tätig geworden war. Die

** Dr. Mirela Šarac, Professorin an der Juristischen Fakultät in Split, Domovinskog rata 8, Split

actio institoria setzt keine *statusrechtliche Subordination* unter den Geschäftsherrn voraus. Der *institor* kann ein freier Mensch sein ebenso wie ein eigener oder fremder Haussohn oder Sklave. Man gewährte die *actio institoria* bereits seit ihrer Einführung auch dann, wenn gewaltfreie Personen als kaufmännische Angestellte bestellt worden waren. Der *Institor* wird beauftragt, einen Komplex von Geschäften im Rahmen eines bestimmten wirtschaftlichen Unternehmens auf Dauer zu führen. Die Grundlage der Haftung des Geschäftsinhabers beruht auf der *praepositio institoria*. Mit der *praepositio* bringt der Geschäftsherr seinen Willen zum Ausdruck, dass der Angestellte ihn in *solidum* für diejenigen Geschäfte haftbar machen soll, die im Rahmen der *conditio praepositionis* abgeschlossen werden. Als formloser Akt zielt die *praepositio* nicht auf die Person des *praepositus*, sondern auf Dritte. Die *praepositio* musste nicht ausdrücklich vorliegen, da *konkludentes Handeln* genügt, wenn eine Sachlage geschaffen wird, die der Dritte als *praepositio* auffassen kann. Der Dritte wird in seinem Vertrauen geschützt. Bei Überschreitung des Bestellungsaktes (*praepositio*) musste der *dominus* nicht entstehen. Was die *actio institoria* vom Institut der echten Stellvertretung unterscheidet, ist die Tatsache, dass durch den Vertragsschluss in erster Linie der *Institor* verpflichtet wurde, sowie, dass ihre Rechtsfolgen hinsichtlich der Verpflichtung des Dritten nicht kraft Rechtsgeschäfts, sondern kraft Gesetzes eintreten. Außerdem musste der Vertragspartner des *Institor* von der erfolgten *praepositio* und Bestellung Kenntnis haben. Im Laufe der Zeit erfuhr die *actio institoria* eine Ausdehnung insoweit, als sie als sog. *actio utilis ad exemplum actionis institoriae* (*actio quasi institoria*) auch in den Fällen Anwendung fand, in denen ein *procurator* den Vertrag abgeschlossen hatte. Die nachfolgende *ratihabitio* wurde hierbei dem vorausgehenden Auftrag in der rechtlichen Wirkung gleichgestellt.

Schlüsselwörter: actio institoria, praepositio institoria, actiones adiecticiae qualitatis, Haftung in solidum, römisches Recht

